

גיוזם תורפי באפרסק בשמיטה

ראשי פרקים

- א. הצגת השאלה
- ב. קרסום וזירוד או זמירה
- ג. מזנב כגפנים וקוצץ קנים
- ד. גיוזם
- ה. בתולת השקמה
- ו. אוקומי ואברויי
- ז. מלאכה שיש בה אוקומי ואברויי כאחת
- ח. לאוקומי במלאכות דאורייתא
- ט. מלאכות לאוקומי פירא
- י. עשיית מלאכות דרבנן למניעת הפסד
- יא. גיוזם בשינוי
- יב. סיכום
- יג. מסקנות

א. הצגת השאלה

במסגרת ההכנות לקראת שנת השמיטה בצענו גיוזם בקיץ שלפניה. ברם אף שניתן לעשות גיוזם כולל, כיוון שבקיץ עדיין נמצאים עלים רבים על העץ, גיוזם זה בקיץ קשה ביותר, מקצועי מאוד ואורך זמן רב. בגלל לחץ בזמן והקיץ הוא זמן הבשלתם וקטיפתם של האפרסקים לזניהם השונים וכן שאר סוגי הפירות שאנו מגדלים. זמן הקטיף מתפשט לאורך מספר חודשים, וזמני הרגיעה בין קטיף לקטיף

קצרים ביותר). ערכנו רק את הגיוזם הבלתי מקצועי. היינו, ביצענו הקצרה של צמרות העצים (על מנת שהעץ לא יצמח לגובה רב מדי) וכן הקצרת הענפים המתפשטים על פני השבילים (על מנת שאפשר יהיה לעבור בין שורות העצים). הקצרה זו היא של ענפים עבים והיא הגורמת העיקרית לפריצת צימוח חדש. עתה, בתחילת החורף, לאחר נשירתם של רוב העלים, עלינו לגזום ענפים רבים וקטנים בכל אילן ממספר טעמים:

א. גיוזם סניטרי של ענפים חולים, שלא יעבירו את המחלה ושלא ישפיעו על ענפים אחרים. כמו כן שיצמחו במקומם ענפים חדשים ובריאם.

ב. גיוזם של חוטרים [המשכו של ענף שנגזם ונשאר ממנו גדם עבה באורך רב מדי ללא עיניים, אם אין עיניים (מהם יוצאות אחר כך הפריחה והפירות) אין הענף מושך מזון מהגזע, ועלול לעלות בו עובש, שבשלב שני יתפשט לעבר הענף כולו ולענפים אחרים] למניעת עובש.

ג. גיוזם של ענפים שבורים, כדי שלא ישאבו מזון מהעץ.

ד. גיוזם לדילול. כאשר ענפי פרי רבים יוצאים מענף מרכזי אחד עלול ענף זה לקרוס מעודף פרי. כמו כן פירות רבים על ענף אחד עלולים לגרום לכך שכל פרי יהיה קטן, לפעמים קטן ביותר ובקושי ראוי לאכילה, ולפעמים ראוי לאכילה, אך אינו ראוי לשיווק בתנאים הקיימים בו המתחרים גוזמים כרגיל. מטרת הגיוזם אם כן לצמצם את מספר ענפי הפרי לכמות הרצויה.

ה. גיוזם לדילול, כאשר ענפים קרובים מידי זה לזה, שלא יצל ענף אחד על פירות של ענף אחר. הצללה גורמת לחוסר הבשלת פרי.

ו. גיוזם חוזרים היוצאים מתחת להרכבות. חוזרים אלה הם ענפים השייכים לזן הקודם. עקב קרבתם לשורשים הם גוזלים הרבה מזון משאר ענפי העץ וכן הם פונדקאים למזיקים שאינם לזן החדש. הדבר עלול לגרום להתפשטות מזיקים גם לעץ עם הזן החדש וכמו כן הוא גורם לריסוסים מיותרים.

השאלה היא, אם גיוזמים אלה, חלקם או רובם, מותרים בשמיטה.

ב. קרסום וזירוד או זמירה

איסור זמירה מפורש בתורה "כרמך לא תזמור". כלום איסור זה אמור דווקא לגבי כרם כלשון הפסוק, או שמא כרם הוא רק דוגמא, והאיסור כולל את כל האילנות?

במסכת מועד קטן (דף ג עמוד ב) מובאת ברייתא: "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. אין לי אלא זירוע וזימור... מנין שאין מקרסמין ואין מזרדין ואין מפסגין באילן? תלמוד לומר שדך לא, כרמך לא וכו'". בהמשך מסבירה הגמרא כי מלאכות אלה הינן "מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא". יוצא אפוא, כי קרסום, זירוד, פיסוג ושאר מלאכות המוזכרות באותה ברייתא אסורות מדרבנן ולא מן התורה.

הראשונים מבארים את משמעותן של מלאכות אלה. בפירוש המיוחס לרש"י מסביר: "מקרסמין: היינו זימור, אלא שקרסום שייך באילנות (וכרם הוא גפן ואיננו אילן). מזרדין: מחתך ענפים יבשים ולחים, לפי שיש לאילן ענפים יותר מדי." יוצא שגיוזם לדילול מחמת עודף ענפים הוא זירוד ואיננו זימור, והוא אסור מדרבנן בלבד. אבל קרסום הוא זימור, ובתחילת העמוד פירש המיוחס לרש"י כי זימור הוא "מחתך ענפים יבשים של גפן", ומהדגשה זו כי זימור הוא בגפן נלמד שוב כי קרסום וזימור הם היינו הך, פרט לכך שזימור הוא בגפן וקרסום בשאר אילנות, והגדרת המלאכה היא: חיתוך ענפים יבשים.

הגמרא (שם) קובעת כי "זמירה בכלל זריעה", וכוונתה כפי שפירש שם במיוחס לרש"י "שדרכו של זומר לצימוחי פירי, כזרע". ממילא נבין כי אם זירוד איננו זמירה², הרי זה פשוט משום שאין מטרתו לצימות. משום כך עלינו לקבוע כי כל שכן גיוזם סניטרי וגיוזם של חוטרים איננו זמירה ואיננו אסור מן התורה.

על פי זה נדמה כי מה שכתב שם שזמירה היא חיתוך ענפים יבשים, הוא גם כן לאו דווקא, וכל שמטרת החיתוך הוא לצימות, הרי הוא בכלל זריעה. אלא שכנראה סבר המפרש כי עיקר החיתוך לצימות אינו נעשה בענפים לחים, כי די לכך בחיתוך הענפים היבשים. לפיכך, גיוזם של ענפים שבורים או של חזירים שמטרתו היא למנוע תחרות על המזון, ובעקיפין גרימה לצימות יותר של הענפים העיקריים היא אמנם זמירה, אלא שבשאר האילנות אליבא דהמיוחס לרש"י³ גם איסור זה אינו אלא מדרבנן.

1. הפירוש שבגמרא הוא על פי מסקנת החוקרים איננו של רש"י. ויש מיחסים אותו לרבנו גרשום מאור הגולה. כיוון שבמשך השנים ייחסו אותו לרש"י, ואף עתה אין אנו יודעים בוודאות מי חברו, ממשיכים לכנותו המיוחס לרש"י. פירוש רש"י יצא לפני מספר שנים מכתב יד בהוצאת מפיצי נרדמים.

2. וכן פירשו גם תוספות הרא"ש ובשיטה לתלמידו של רבנו יחיאל ובמאירי. ובמשנה (שביעית פרק ב משנה ג) פירשו כך הרא"ש ור"ש ור"י בן מלכי צדק, אלא שמפירושי המשנה ניתן רק לתלמוד הגדולה, אך לא נאמר שם שהאיסור מדרבנן בלבד. (אמנם מסוף דברי ר"ש יש להוכיח שסובר אמנם שהוא רק דרבנן.)

3. כן פירשו עוד רבים מן הראשונים, שקרסום וזימור חד הם אלא שזימור בגפן וקרסום באילן, במשנה הנ"ל והם הרא"ש ור"ש ור"י בן מלכי צדק, וכך כתב הערוך וכן פירש ברטנורא. אלא שכאמור מן המשנה ומפרשיה ניתן לתלמוד הגדולה, אך אין הוכחה שאכן קרסום אסור מדרבנן ולא מן התורה.

המאירי אינו מבחין בין אילנות לגפנים, אך נראה שגם לדעתו גיזום ענפים שבירים או חזירים אינו איסור תורה אלא דרבנן, שכן כתב בפירוש המונח קרסום - "שחתך הענפים היבשים מן האילן או מן הגפנים שלא יכחישו את האילן או את הגפנים". ולפי דבריו יש להבחין בין גיזום שמטרתו גרימה לצימוח לגיזום שמטרתו שהאילן לא יוכחש.⁴

הסבר לחלוקה זו בין זמירה בכרם לזמירה בשאר אילנות שנקראת בשם אחר, ושאיסורה בשנת שמיטה אינו מן התורה, ניתן אולי ללמוד שזמירה בכל מקום קשורה בגפן או בכרם. בפרשת בהר קודם לאיסור "כרמך לא תזמור" נאמר "ושש שנים תזמור כרמך". (ויקרא פרק כה פסוק ג). גם במשל הכרם שבישעיהו "כרם היה לדודי בקרן בן שמן" נאמר (ישעיה פרק ה פסוק ו) "ואשיתוהו בתה לא יזמר". כמו כן זימור או זמירה לקוחים מלשון זמורה - הענף של הגפן, וגם זמורה נאמרה דווקא בגפן, כמו בפרשת המרגלים (במדבר פרק יג פסוק כג) "ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד", וראה גם ביחזקאל פרק טו פסוק ב.

מעניין שגם המדרש רגיש לכך (בראשית רבה לו, ד). התורה מספרת שנח נטע כרם, והמדרש שואל מהיכן היה לו שיכול היה לטעות, והלא העולם נחרב, ומשיב: "הכנים עמו זמורות ונטיעות, וייחורים של תאנה ולגרופיות של זיתים". יתכן כי הסיבה לנאמר כאן היא שבזמן המקרא לא היו רגיליט לגזום שאר האילנות, ועל כן נאמרה זמירה לגבי גפן בלבד. ועל כן יש מקום לומר שגם האיסור "כרמך לא תזמור" מתפרש רק לכרם ושאר אילנות התורה לא אסרה זמירתם - גיזומם.⁵ ברם צריך עיון כי יתכן וכל האמור אינו מספיק כדי לטעון כי זמירה בשאר אילנות אינה אסורה מן התורה, רק משום שהתורה עוסקת בכרם בלבד, וכדי שיהיה הבדל בחומרת האיסור צריך שיהיה גם הבדל בפעולת הזמירה בין גרם לאילן, ורק אז זהו קרסום האסור מדרבנן ולא זימור. ואמנם יש הבדל גם בפעולה, כי כידוע מלבד מה

4. לכאורה היה צריך לומר שאף גיזום לצימוח אינו אסור אלא מדרבנן לדעת המאירי, שכן בפירושו הראשון לפיסוג (האסור מדרבנן על פי הברייתא) כתב: "הוא חיתוך כל ענפי האילן חוץ מגזע העץ כדי שיגדל ביותר". הנה שגיזום לגרימת צימוח אסור מדרבנן בלבד. אך יש לדחות שכאן הלא הוא גזר כל ענפי האילן ואיננו זמירה. עוד יש לומר שזמירה היא גיזום לצימוח ענפים ובהם עיניים לפירות, וכאן מטרתו שהאילן עצמו יגדל ויתחזק, ולכן אסור מדרבנן ולא מן התורה.

5. המקור להסבר החלוקה בין גפן לשאר אילנות באופן זה לקוח ממאמרו של הרב הגר שנדפס בחוברת מדרש דחד יומא ה בהוצאת בית יתיר.

שמסירים זמורות ישנות, גם מקצירים את הזמורות הטובות ומשאירים מספר מדויק של עיניים על כל זמורה (שונה מִזון לִזון). אבל בשאר אילנות אין צורך בהשאת מספר מדויק של עיניים אלא הכל נעשה לפי הבנת ונסיון הנוטע, שלא יהיו פירות רבים מידי על אותו ענף.

ברם יתכן שאף אם אין לראות בהבדל הקטן בפעולה הבדל מספיק שיחלק בין כרם לשאר אילנות, וכן גם אם אין לראות בשם זמירה שניתן בתורה אך ורק לכרם טעם וסיבה לחלק בדין בין כרם לאילן, יתכן שיש לראות הבדל בתוצאה, ויתכן שהבדל זה לבדו דיו כדי להסביר מדוע זמירת כרם בלבד היא איסור תורה ולא כן בזמירת שאר אילנות. שכן זמירה בגפן (או בכרם אחר כדוגמת קיווי) גורמת לצימוח חדש של ענף שעל גביו ינצו פרחים ויצאו פירות מיד בעונה שלאחר הזמירה. מה שאין כן באילנות, שם יתקבלו פירות על הענף שצמח כתוצאה מן הגיזום רק מן העונה השנייה שלאחר הגיזום והלאה (היינו: באפרסק בעונה השנייה לאחר הגיזום, בתפוח בעונה השלישית וכדומה, בכל סוג בהתאם למזגו וטבעו, אך לעולם לא בעונה הראשונה שלאחר הגיזום).

נמצינו למדים עד עתה כי זירוד, והוא גיזום לדילול, אסור לפי המיחוס לרש"י וסיעתיה מדרבנן בלבד. וראה עוד בפירוש הראב"ד לתורת כהנים (בפרשת בהר) שפירש אף הוא כי זרדים הם העולים בשורתו של אילן או תחת הענפים עצמם, להקל מהם.

קרסום הוא זמירה, אלא שזמירה בגפן והיא מן התורה, ואילו קרסום באילנות והוא לפי המיחוס לרש"י וסיעתו אסור מדרבנן, והוא גיזום על מנת שיצמחו כתוצאה מהגיזום ענפי פרי.

לעומת זאת, לדעת הרמב"ם, אין לחלק בין כרם לשאר אילנות, שכן פסק במפורש בתחילת הלכות שביעית: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה, ועל הקצירה או על הבצירה, אחד הכרם ואחד שאר האילנות." כך גם משמע מפירושו למשנה (שביעית פרק ב משנה ג) שפירש "מקרסמין - כורתים השיבולים ביד ומשאירים התבן," וכלל אינו עניין לאילנות.

ברם בפירוש מורדין כתב שהוא "כריתת הזרדים המתפשטים מן האילנות, וזרדים שם הענפים הנכרתים בעת הזימור". נמצא שמורדין ומזמרין הוא היינו הך, וכיצד מורדין אסור רק מדרבנן? אך נראה שכריתת הזרדים המתפשטים אינה זמירה מבחינת תכלית הפעולה, כי נראה שמורד הוא רק "ניקוי" העץ שלא יתפשט יותר מידי ולא יתכער, ואינו עניין כלל לגיזום ולזמירה. אבל באמת גיזום וזמירה אסורים

שניהם מן התורה, גם באילנות, וכמו שראינו בדברי המאירי לעיל וכן פירשו הרבה אחרונים.

אמנם החזון איש (שביעית סימן יז אות כ וסימן כו אות א) טען שלדעת הרמב"ם זירוד הוא זימור, והקשה איך הרמב"ם סותר את עצמו, ומתוך כך פירש (סימן כו אות טו): "נראה דכוונת רבנו כאן לשלול, שלא נאמר שאין דין שביעית באילנות אלא בכרם, וכדכתיב קרא "כרמך לא תזמור ואת ענבי נזירך לא תבצור", וכשאתה אומר כן - שאר אילנות מותר לבצור כדרך הבוצרים... ומותר גם לנטוע, להבריך ולהרכיב... ולזה הקדים רבנו, אף על גב דכתיב כרם, אחד כרם ואחד שאר אילנות בכלל איסור עבודת האילן... בא לרבות שאר עבודות זולת הזימור, ולפי שהעבודות משתנות בשינוי קל, כגון חרישה הוא אב, ותפירה עידור - תולדה, כמו כן הזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו". כמו כן טען שכיוון שהרבה ראשונים הבינו כן, יש לפרש אף את הרמב"ם כך "וכיוון דבסוגיין מוכח דשאר אילנות דרבנן, ויש לכוון כן גם דעת הר"ם, הכי נקטינן".

אבל החזון איש לא ראה את דברי המאירי, שמביין שאין הבדל בין כרם לאילן, ואילו היה רואהו ניתן להגיח שהיה מודה שאף את הרמב"ם יש לפרש כפשוטו. כמו כן ראה באגלי טל (מלאכת זורע אות ד) שהסביר כי משום שרש"י מפרש כי זומר הוא קוצץ ענפים יבשים (כדי שיצמחו הטובים יותר) הרי שהקציעה אינה מסדר הנטיעה, משום כך הקציעה היא רק תולדה, "אבל לפי הרמב"ם דזומר הוא שקוצץ במקום ידוע ממנו כדי שיתחזק כוחו, הוא מסדר הנטיעה, שפיר הוי אב ואסור מן התורה". וסיכם באגלי טל שלדינא אין מחלוקת בין המיוחס לרש"י לרמב"ם, משום שזמירה היא לפי כולם כריתה במקום ידוע (הקצרה) כדרך שבעלי הכרמים עושים תמיד והוא אב, וכורת ענפים יבשים הוא תולדה. "וראה גם בתוספות יום טוב פרק ד משנה ד והפוסקים.

מכל מקום גם לפי האגלי טל, כל שאינו מסדר הנטיעה, כגון שקוצץ ענפים כפופים כדי לחזק את כוחו של האילן, הרי שקציעה זו אינה מסדר נטיעה וכדומה, ואינה אסורה מן התורה.

ג. מזנב בגפנים וקוצץ קנים

בפרק ד ממסכת שביעית משנה ו שנינו: "המזנב בגפנים והקוצץ קנים: רבי יוסי הגלילי אומר ירחיק טפת. ורבי עקיבא אומר קוצץ כדרכו בקרדום ובמגל ובמגרה ובכל מה שירצה". ופירש הרמב"ם: "המזנב: גזור מן זנב, עניינו כריתת הקצוות".

וברא"ש: "חותכים זנבות הגפנים כדי שיעלה הגזע ויגביר". וכן פירש הר"י בן מלכי צדק: "קוטע מקצת גפיו להגביר כוחו". וכן פירש רבנו עובדיה מברטנורא. אתה הראית לדעת כי גיזום (ואפילו בגפן) על מנת לחזק את העץ מותר לכתחילה, לדעת רבי עקיבא, כדרכו, בכל מה שירצה, ואפילו מדרבנן.

וכן פסק הרמב"ם (פרק א הלכה ב): "המזנב בגפנים והקוצץ קנים הרי זה קוצץ כדרכו בקדום ובמגל ובקדירה ובכל מה שירצה". וכנראה שגיזום זה נחשב כאוקומי אילנא, אף שהוא להגביר כוחו של אילן. אבל זהו כוחו הרגיל של אילן, שנחלש מידי שנה מחמת הפירות ומחמת הענפים הרבים העולים באילן, שגוזלים את כוחו, וגיזום להגברת כוח האילן ולמניעת התחרות על מזון של ענפים מיותרים, מותרת.

אמנם היתר זה מפורש על פי הרא"ש והר"י בן מלכי צדק בפירוש המשנה, אך הרמב"ם לא ציין את מטרת הזינב. ובפירוש המשנה הוסיף: "במה דברים אמורים כשאינו מתכוון לזמור". יתכן שכוונתו כמו בראשונים דלעיל, וזמירה וזינב אינם היינו הך, משום שזמירה כוונתה ומטרתה ליציאת פריצות חדשות, אך זינב הוא גיזום ענפים שבורים או חזירים הנוטלים כוחו של אילן, וזה שרי. אמנם לפעמים הכוונה כפולה, היינו לשתי המטרות כאחת גם זימור וגם זינב. ולפעמים הכוונה לזימור בלבד. אזי כשמתכוון לזימור בלבד ודאי אסור, לזינב בלבד מותר, לשניהם יחד - לא עסקו כאן. ומכל מקום כל שכוונתו להגברת כוח האילן בלבד, אף שגורם זימור ממילא - מותר, ולכן הדגיש הרמב"ם שאינו מתכוון לזימור. וכן מפורש בשו"ת מהרי"ט חלק א סימן פג.

וראה בספר "תורת השביעית" (הובא בשיטות המפרשים שבמשנת יוסף) שהזריעה להביא פירות וכן הזמירה, אבל המזנב הוא כדי שיתעבה הגזע. והיינו כדאמרן שההבדל הוא במטרת הקיצוץ. ומרן הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ, קונטרס אחרון אות יא) הקשה כנ"ל: "לכאורה מזנב זה הוא ממש זומר... ואיך היה מותר? אלא ודאי משמע שמכל מקום כיוון שאין הפעולה דומה ממש לפעולת הזימור, אין זה איסור תורה, ומשום הכי ישנם דברים שהתירו חכמים". והיינו שההבדל לדעת הרב קוק בין זמירה וזינב היא במלאכה עצמה.

גם החזון איש (סימן יט אות טו) הבחין במלאכה. אך הוא שילב בין גוף המלאכה לבין הכוונה. והיינו שהכוונה ניכרת במלאכה, אם מדקדק בה אם לאו. וזה לשונו: "הזימור שאינה בתנאי הזימור הצריך על פי חכמת הנטיעה וגורמת הפסד באיזה ענין, מיקרי ודאי קשה לה". אמנם מוסיף שם החזון איש: "מכל מקום כיוון שבכל אופן גידול הגפן משתבח על ידי הזימור, אם נתכוון לזימור אסור, ואם נתכוון רק לעצים שרי. אבל אם עושה הזימור בשלמותו, אף אם נתכוון לעצים אסור".

אשר על כן אי אפשר להסתמך על החזון איש אלא בעצה החלוקה שבין גפן לשאר אילנות, אבל בחלוקה הפנימית שבזימור לא, שכן הגיזום הרגיל נעשה על פי הידע המקצועי המקסימלי, אין נגרם בו הפסד, הוא נעשה בשלמות וגם לצורך צימות.

מאידך, הרב קוק שלא הבחין בין גפן לשאר אילנות, וזמירה אף בשאר אילנות אסור מן התורה, לדעתו, הבחין בצורת עשיית המלאכה, והוסיף (שם): "הזמירה מימי קדם, שהיא נאסרה בתורה, היתה לחתוך רק חלקים מהזמורות ולא כולם, וכיוון שיש לזה שם אחר, כבר איננה בכלל זמירה האמורה בתורה". ונראה שאין כוונתו שדי בשם אחר כדי שהמלאכה לא תחשב זמירה האסורה מן התורה. שהרי העובדה שהיום קוראים לכך בשם אחר אינה כלום אם המלאכה זהה. אלא רצונו לומר שאם המלאכה אינה זהה, מניין שהיא אינה נחשבת לזמירה? העובדה שיש לכך שם אחר מלמדת שגם בני האדם, המשתמשים בלשון, מתייחסים לכך כדבר שונה.

נמצינו למדים, כי מכיוון שהיום קוראים לכל חיתוך זמורות באילן בשם גיזום, נראה דיש להקפיד אליבא דמרן הרב זצ"ל שלא להקציר אלא רק להוריד זמורות, וכמו שיוצא אף מהרמב"ן (מלחמות ה', סוכה פרק ג) שזמירה היא חיתוך זמורות והשארת כמות מסוימת של עיניים, אבל הורדת הזמורה כולה אינה זמירה. ויש לסייע לכך על פי דעת המומחים היום, הסבורים שבראש כל ענף נמצא חומר (הורמון) המדכא כל ניסיון התפשטות של הענף לכל אורכו. הקצרת הענף גורמת לסילוק אותו חומר (לתקופת מה, עד להיווצרותו מחדש) ולכן מתפתחות אז זמורות חדשות, ויוצאות עיניים שעליהם ייווצרו אחר כך פרחים ופירות. אשר על כן, אם באמת לא עשו הקצרות אלא רק סילוקם לחלוטין של הענפים המיותרים לא יהיה בכך משום איסור תורה כלל, אלא איסור דרבנן בלבד.

נסכם אפוא:

א. גיזום של חזירים או של ענפים שבורים וכדומה, שמטרתו למנוע גזל מים ומזון מן העץ, כדי שהעץ יגיע לכושרו, נחשב למזנב (פרק ד משנה ד) ומותר.

ב. גיזום של ענף שלם (בניגוד להקצרה) - אינו זמירה, ואסור רק מדרבנן.

ג. גיזום כאשר רבים ענפי הפרי - נחשב לפי פוסקים רבים לזירוד, ואסור רק מדרבנן.

ד. יש הסוברים כי כל גיזום באילן (בניגוד לכרם) איסורו רק מדרבנן, והבאנו לכך סימוכין, ברם קשה לסמוך על כך בלבד, שהרי אם זו שמירה זהו איסור תורה. (אלא שבמקום צורך ודאי יש מקום להקל, בשביעית בזמן הזה האסורה מדרבנן).

ה. גיזום סניטרי וגיזום חוטרים - ראה להלן שנראה להתיר משום אוקומי אילנא, אבל גיזום דילול מחשש הצללה, יש להקפיד בדווקא על גיזור ענף שלם, ואם אפשר אף בשינוי (למשל חיתוך ישר במקום באלכסון) עדיף טפיו. ו. וכל זה כשמטרתם אך הנ"ל. אבל אם מטרתם משותפת גם לנ"ל וגם להצמחה - הרי זו זמירה האסורה מן התורה.

ד. גיזום

במסכת עבודה זרה (דף נ עמוד ב) איתא: "אמר רב יוסף בר אבא: איקלע רבה בר ירמיה לאתרין, ואתא ואייתי מתניתא בידיה: "מתליעין ומזמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, כאן וכאן אין מגזמין". ופירש רש"י: "מגזמין: קוטע את הנוף כדי שיוציא גופות הרבה סביבות הגיזום". וכן פירש רבנו חננאל: "חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהן, להברות האילן ולהפריחו הוא ואסור".

מפורש בגמרא שגיזום אסור בשביעית, ולפי פירושי הראשונים גיזום הוא גיזום לצימות. ממשכה הגמרא: "זיהום אגיוזום קא קשיא ליה, מאי שנא זיהום דשרי ומאי שנא גיזום דאסור? מי דמי, זיהום אוקומי אילנא ושרי, גיזום אברויי אילנא ואסור".

יש ללמוד מכאן אחת משתיים. אם נאמר שגיזום הוא זמירה האסורה מן התורה, אזי יש לנו הוכחה ברורה שאף במלאכה האסורה מן התורה - אם היא נעשית על מנת לאוקומי הרי שהיא מותרת. ואם נאמר שהחילוק שבין אוקומי אילנא לבין אברויי אילנא הוא רק במלאכות דרבנן, יש מסוגיא זאת ראייה ברורה שאף גיזום לצימות אסור מדרבנן בלבד.

יתכן שהדבר תלוי בהגדרת אוקומי ואברויי. אם נגדיר מושגים אלה במונחים של רווח והפסד, היינו שאברויי הוא טיפול למטרות רווח ואוקומי הוא פעולות למניעת הפסד, יתכן לומר שהיתר מניעת הפסד הוא רק במלאכות דרבנן. אבל אם נגדיר אוקומי כקיום העץ, אין מלאכות הנעשות לצורך קיום העץ (והוא הדין מניעת נזק בשאר השנים) בגדר של מלאכות כלל. הוזה אומר: המלאכות שהתורה אסרה אינן אלא לאברויי, ולכן מלאכה שהיא לאוקומי אינה מוגדרת כגיזום כלל, וצריכה להיות מותרת.

הרמב"ם (הלכות שמיטה פרק א הלכות ח"י) זיהה כנראה אוקומי עם מניעת הפסד, ולכן לא התיר אלא מלאכות דרבנן לצורך זה. הוא גם סובר (אליבא דרוב מפרשיו) שזמירה אסורה מן התורה בכל האילנות, וממילא אין כל היתר לגיזום אלא אם נחלק בין סוגי הזמירה וכפי שמשמע מהמשניות שהוזכרו לעיל.

לפי ראשונים אחרים טיפול לאוקומי אילנא אינו בגדר מלאכה כלל ולכן מותר אף כאשר הפעולה דומה למלאכה דאורייתא ממש, קל וחומר שלסברתם הגיוזום אסור בשאר האילנות רק מדרבנן, וראה להלן בפרק ו' בעניין אוקומי ואברויי. (מכל מקום גיוזום לדילול ענפים שלא ישברו אינו נחשב אוקומי אילנא, שהרי הוכחנו שהוא מזרד שאסור מדרבנן!)

ה. בתולת השקמה

במסכת שביעית פרק ד משנה ה: "אין קוצצים בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה. רבי יהודה אומר: כדרכה אסור, אלא או מגביהה י טפחים, או גומם מעם הארץ". ופירש הרמב"ם: "קוצצים את האילן בגובה ידוע, ויהיה בזה תיקון האילן כמו הזמירה לכרם". מפורש שקציצת בתולת שקמה היא כמו זמירה לכרם, שתפקידה לגרום לצימוח מחודש⁶, וכן פירש רע"ב⁷. וכן בהלכות (פרק א הלכה כא): "שבקציצה זו תגדל ותוסיף".

גלמד עוד ממה שכתב הרמב"ם "קוצצים את האילן בגובה ידוע", היינו שלכל אילן שיש את הגובה הידוע שלו, ואת הטכניקה המיוחדת של הטיפול המתאימה לטבעו של העץ, והקוצץ בתולת שקמה באופן זה הרי הוא כזומר, אף שאין העבודה דומה בתכלית לזימור הגפן.

משנה זו הובאה במסכת בבא בתרא (דף פ עמוד ב), ושם פירש רשב"ם את הסברה של המשנה לאיסור "מפני שהיא עבודה" דהיינו: "שיגדל יותר, וכתוב וכרמך לא תזמור". ובהמשך שם אומרת הגמרא שלגבי שביעית עבדינן מידי דוודאי קשה ליה ופירש רשב"ם: "הלכך גבי שביעית שאסור לזמור אילן כדי שיבריא, עבדינן מידי דוודאי קשי, דפשיט לו היה שלא ישביח בזימור זה, משום דספק איסור דאורייתא לחומרא". מפורש שיש איסור זמירה דאורייתא אף בשאר אילנות.

התוספות שם הקשו מדוע הגמרא אומרת "גבי שביעית עבדינן מידי דוודאי קשי ליה", הרי טיפול לאוקומי אילנא לא קשה לאילן ומותר. ומתמצים שאין הכי נמי שאין צורך שיהיה ודאי קשה, אלא שלא יהיה מועיל. והרשב"א שם תירץ "דמשלושה

6. עיין גם בפירושו של פליקס לתלמוד הירושלמי במשנה זו שכתב: "עץ שקמה שעומד לכריתה במעם הראשונה כריתתו נאסרה בשביעית, כאשר היא גורמת שבמקום הכריתה צומחים נצרים חדשים, מהם מתפתחות קורות השקמה".

7. ראה בפירוש הרא"ש שכתב: "שקמה קודם שנקצצה שהיא משבחת בכך". ומשמע שהאיסור הוא מפני שגורם לעץ להתפתח, ומאי שנא זה ממוזב בגפנים (שמטרתו על פי רוב הראשונה) שיעלה הגזע ויגביר, ושם מותר.

ועד מעם הארץ דאמרינן דלא מיקשי קשיא ליה ולא עילווי מעלי ליה, לא ודאי קשה ליה ולא ודאי מעלי ליה קאמר, אלא ספוקי מספקא לן, והלכך לגבי שביעית דאיסורא הוא לא עבדינן מידי דמספקא לן אי מעלי ליה, אלא מידי דנפקא מספקא וקשיא ליה". ומשמע שהרשב"א סובר דומירה בשביעית אסורה מן התורה, ולכן מחמירים בספק תורה. ואף שיש לדחות משום שאף בספקא דרבנן לא עבדינן לכתחילה לחומרא, מכל מקום מדנקט בפשטות לחומרא, שמע מינה דמחשיבה כאיסור דאורייתא.

החזון איש (סימן יט אות יד) הקשה על רשב"ם משום שתולדות הן אסורות מדרבנן, ולא מן התורה, וכתב: "ואף לדעת הר"מ דכל אילנות אסירי בזימור מן התורה, מכל מקום נראה דקציצת בתולת שקמה תולדה". ולי נראה דיש מקום לומר איפכא. אפילו למיוחס לרש"י ור"ש הסוברים שזמירה בשאר עצים אסורה רק מדרבנן, יתכן ובבתולת השקמה יודו שהוא איסור תורה, משום שהחילוק המעשי היחידי (מעבר לחילוק בשם ובעובדה שבזמן המקרא הזמירה הידועה היתה בגפן בלבד) בין כרם לשאר אילנות הוא כדאמרן, שבכרם הפריצה של ענף חדש לאחר הזימור תיתן פרי כבר במחזור הגידול הקרוב, ואילו בשאר האילנות תיתן אותה פריצה פרי רק בעונות הגידול היותר מאוחרות, ויתכן שזו הסיבה לכך שאיסור זמירה בשאר אילנות הוא מדרבנן ולא מן התורה, לראשונים אלה. לפיכך, בבתולת שקמה שהפרי הוא הקורות הגדולות, והן גדולות מיד לאחר הקציצה, הרי שבתולת שקמה דומה לכרם, ואיסור הקציצה הוא איסור תורה.

אמנם היה מקום רב לומר כדעת החזון איש, שהרי אין לבתולת שקמה פרי וממילא קציצתה אינה זימור ככרם, ואם יש להסתפק בשאר אילנות ולומר שזמירתם אינה אסורה מן התורה משום ההפרש הקטן שבינן לבין הכרם, קל וחומר בשקמה. אך כל זה איננו שווה לי שהרי הרמב"ם והרשב"ם ברור מללו שיש בקציצת בתולת שקמה איסור זמירה שהוא מן התורה, וכן הוכחנו מן הרשב"א, ולכן יש לתפוס כחילוקנו הנזכר בין כרם לאילן⁸, וממילא להשוות שקמה לכרם, ושאר קציצת שקמה אסורה מן התורה.

8. שזמירה בכרם גורמת ליציאת פירות כבר בעונה הקרובה, מה שאין כן בשאר אילנות. ואמנם החזון איש, אף שמחלק בין כרם לאילן, אינו מקבל כנראה חילוק זה. (וממילא לא יקשה עליו מדוע כתב שקציצת שקמה דרבנן.) משום שלפי זה יוצא דמיון בין נטיעה לזמירת שאר אילנות (וזמירת כרם כוריעה), והחזון איש סבור שנטיעה דאורייתא (בכל האילנות) וגיוסם בשאר אילנות דרבנן, וההכרח שהוא אינו מדמה גיוסם לנטיעה. ובאמת שסברא זו אינה נכונה לכאורה אף לדעת הרמב"ם הסובר שנטיעה מדרבנן וזמירה בשאר אילנות דאורייתא. אלא שלפי הרמב"ם ברור זמירה הוזכרה בכתוב, נטיעה לא. ברם לפי החזון איש קשיא טובא, שלדעתו

ו. אוקומי ואברויי

במסכת עבודה זרה (דף ג עמוד ב) מבארת הגמרא מספר פעמים את ההבחנה בין מלאכות שהן לאוקומי אילנא לבין מלאכות שהן לאברויי אילנא. בהתחלה מבררת הגמרא מהו ההבדל בין זיהום לגיזום: "מאי שנא זיהום דשרי ומאי שנא גיזום דאסור? מי דמי, זיהום אוקומי אילנא ושרי, גיזום אברויי אילנא ואסור."

מסביר שם רש"י: "מוזהמים: כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקים שם זבל וקושרים שלא ימות. מגזמים: קוטע את הגוף כדי שיוציא נופות הרבה סביבות הגיזום". ממילא ברורה ההבחנה שהגמרא מציינת: "אוקומי: שלא יתקלקל מכמות שהוא, אבל אינו משביתו. אברויי: מחזיקו ומשביתו". הוה אומר: אם העץ חולה ורוצים למנוע המשך מחלתו - מותר. גיזום יש בו אמנם חיזוק העץ, אבל כל שהוא גם משבית אסור, שכן דייק רש"י "אברויי - מחזיקו ומשביתו".

בהמשך הגמרא איתא: "תרי קשקושי הוו. חד לאברויי אילנא ואסור, וחד לסתומי פילי ושרי. הכי נמי תרי זיהומי הוו. חד לאוקומי אילני ושרי, וחד לאברויי אילני ואסור."

לגבי קשקושי פירש רש"י: "קשקושי: חפירה תחת הזיתים. סתומי פילי - אם נתגלו שורשי האילן, שרי דאוקומי הוא". גם כאן אוקומי הוא כאשר יש מחלה או פגיעה שאינה חלק הכרחי מחיי העץ, יש לתת לעץ את הטיפול כדי שיחזור לשגרה, וזה מותר. להבריא ולהשבית אסור. הוא הדין הזיהומי מניעת נזק מותר. השבחה - אסורה.

ברם מהמשך הגמרא נלמד בעליל, שאוקומי הוא לא רק טיפול בפגיעה חיצונית, אלא כל מניעת נזק, שכן הגמרא שם שואלת סתירה בין שתי פעולות נוספות: "סיכה אסיכה קא קשיא ליה. דקתני סכין שמן לגיזום... ורמינהו סכין את הפגין וכו' עד ראש השנה. עד ראש השנה אין, בשביעית לא? מי דמי, הכא אוקומי אילנא ושרי, התם פטומי פירא ואסור". נמצא כי סכין שמן לגיזום שהכוונה כנראה כי סכין את מקום הפצע שהגיזום עשה שלא יתקלקל וזה מותר. מניעת נזק מותרת.

דווקא נטיעה היא דאורייתא, וגיזום דרבנן (עוד אפשר לומר בדוחק שכונת הרמב"ם אחד הכרם ואחד שאר האילנות שכמותו - כגון שקמה ודוחק). ועיין באגלי טל (זורע אות ד) שהקשה כן לדעת הר"ש הסובר שקרסום הוא זימור, הוה אומר שזימור בשאר אילנות דרבנן, וגם סובר שנטיעה אסורה מן התורה ואף בשאר אילנות, (דלא מצינו חילוק בנטיעה בין כרם לאילן), ותירץ דבגיזום איכא שם אחר, זה זימור וזה כרסום, והתורה אסרה ומירה בלבד, מה שאין כן בנטיעה שאין הבדל בשמות. וזה כחילוקנו הראשון, וכך כחילוקנו השני יש לומר אף לחזון איש. וראה עוד בשו"ת מהריט"ץ החדשות סימן קעו.

כך עולה מפירושו רבנו חננאל בעניין זיהום: "זיהום אוקומי אילנא, שהוא זיהום להאכיל זוהמא את האילן שלא ימות - שרי. לפי זה יש מקום לכאורה להתיר גיזום אם הוא נעשה במטרה שענף לא יתמוטט מעודף פרי, או שמא יש לומר שגיזום לדילול למניעת התמוטטות ענף תהיה מותרת רק כאשר יגדלו פירות והסכנה תהיה מוחשית, או כאשר יגצו פרחים וגיווכח בעליל כי צפויים פירות רבים שעלולים לשבור את הענף.⁹

גם במסכת מועד קטן (דף ג עמוד א) מובאת הבחנה זו: "תרי קשקושי הוו, חד אברויי אילני וחד סתומי פירי. אברויי אילן אסור, סתומי פילי שרי". ובמיוחס לרש"י פירשו: "שרי - דאית ביה משום פסידא. אברויי אילני אסור דהוי משום רווחא".

מפירושו משמע שההיתר באוקומי הוא משום פסידא ולפי זה אין מקום להתיר מלאכות דאורייתא (כגיזום - זמירה). אבל אם נסביר שכוונתו למניעת פסידא, מגיעת נזק, אזי יש מקום לומר שאין להגדיר את הפעולה כמלאכה, כי התורה אסרה רק מלאכות של הרווחה, ואז אף פעולות שהן למעשה דומות למלאכות דאורייתא תהיינה מותרות.

כך משמע מרש"י שכתב: "סתומי שרי דאוקומי אילנא הוא, אברויי אסור דקא מהני לאילן והיא עבודה", ומשמע שאוקומי לאו עבודה כלל. כך גם עולה מדברי רש"י בסוגיא במסכת עבודה זרה (שם בדבור המתחיל אבל סכין שמן לגיזום) וזה לשונו: "מלאכה שהיא עבודת קרקע אסור רחמנא. והני לאו מלאכת קרקע נינהו. דאוקומי אילנא בעלמא הוא שלא ימות, ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא". היינו כל שאין בטיפול השבחת האילן הוא אינו נחשב כלל למלאכה.

כך כתב בסוגיא במועד קטן בעל השיטה (תלמידו של רבנו יחיאל מפריז): "ואברויי אילנא: לשון בריא וחזק... ובוזה האילן משביח וקריו עבודת קרקע. סתומי פילי: ... ואין זה עבודת קרקע, שאין הקרקע משבחת בכך, והאילן עצמו אינו

9. דעת המאירי היא שלמסקנה אף אוקומי אילנא אסור. הוא סבור כי "אף בדברים שאין נעשים להשביח האילן אלא לרפאו מאיזו סיבה, או להעמידו על מתכונתו אסור. כיצד? אין מתליעין והוא שאם גדלו בו תולעים אין מעשנים תחתיו להמיתם, ולא מזהמים והוא שכשהיתה מכה באילן ונשרה קליפתו, היו כורכים שם זבל... להעמיד לחותו וכו'. וכן כתב בחידושו לבבא בתרא (דף פ עמוד א) שאוקומי אילנא אסור, וזו ודאי שיטת יחיד ומוקשית מפשט הגמרא. אולם אין מתליעים זו משנה ויש לפרשה לפי רוב הראשונים המתירים טיפול לאוקומי אילנא, שאמנם מלאכות הנזכרות שם הן גם לצמוחי ולאברויי ולכן נאסרו אלא שגם בנידוננו קיימות שתי תועלתיות ויש להחמיר ועיין להלן.

משביח במלאכה זו, אלא עומד במעלתו שלא יכחיש כוחו". לפי שיטות אלה יש מקום להתיר גיזום ענפים מחמת שפרי רב שעליהם ישברם. (ואולי אף גיזום ענפים הנוטלים מזון וכוח מהאילן, אלא שכאמור לעיל זה נסתר מהגמרא האוסרת מורדין, ואולי יש כאן גם אוקומי וגם אברויי ולכן אולי יש לאסור.)

ז. מלאכה שיש בה אוקומי ואברויי כאחת

במסכת סנהדרין דף כו עמוד א מסופר על רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהו ריש לקיש איטפיל בהדייהו... חזיא להווא גברא דהוה כסח בכרמי (רש"י: זומר בכרם). אמר להם: כהן זומר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך (זקוק לעצים). אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות".

התוספות שם תמהים על תשובת הגמרא וכתוצאה מכך מצמצמים את ההיתר וזה לשונם: "קשה דמכל מקום מה בכך, מכל מקום הוה משביח הכרם, דהרי אמרינן פרק כלל גדול (שבת דף עג עמוד ב) הוזמר וצריך לעצים חייב שתים, משום קוצר ומשום נוטע. הכא נמי ליחייב משום עבודת נוטע? ויש לומר דעביד ליה באותו ענין דוודאי קשי ליה, דליכא לחייבו משום נוטע... דשאני גבי שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה, והא אתעבדא מחשבתו (אף על פי שקשה לעץ), אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע, אבל הכא קשיא ליה, וכי האי גוונא שרי, כדאיתא פרק המוכר את הספינה (בבא בתרא דף פ עמוד ב).

יוצא מהתוספות שזימור המותר צריך להיות קשה לעץ, או בכל אופן אינו מועיל כלל לזימור, וכמו שכתבו תוספות הרא"ש "דהכא מיירי שנוטל באותו ענין שלא היה מועיל לעניין". וכן בתוספות ותוספות הרא"ש לשבת דף עג: "דהתם (בסנהדרין) מיירי בכהאי גוונא שאין האילן מיתקן בכך אלא מתקלקל".

משמעות הדברים היא שאין כל היתר אם במלאכה יש אפילו תועלת קטנה לעץ שמשביחה אותו. לפיכך הוא הדין אף המלאכה שהיא לאוקומי אילן, אם יש בה אף תועלת מצד שהיא משביחה אותו אסור.

כך גם משמעות כמה מהראשונים במקורם של התוספות, בסוגיא של בתולת השקמה (בבא בתרא דף פ עמוד ב), לגביה אוסר רבי יהודה קציצה כדרכה אלא מגביה עשרה טפחים או גומם מעם הארץ. ושם אומר אביי: "ג' טפחים מעלי לה. מעם הארץ ודאי קשי לה. מכאן ואילך (ביניהם) לא מיקשי קשי לה ולא עלויי מעלי לה. גבי שביעית עבדינן מידי דודאי קשי לה". ומקשים הראשונים והלא לאוקומי

אילנא שרי? והשיב התוספות הרא"ש: "דהכי פירושו: לא ודאי מעלי ליה, ולא ודאי קשה לה, הלכך אסור, דדילמא מעלי לה והוה אברויי אילנא", וכך יש להסביר גם את התוספות שם. נמצינו למדים שגיוזם לדילול ענפים על מנת שלא ישברו, על מנת שלא יהיו פירות קטנים, על מנת שלא יעשו צל, על מנת שלא יתחרו על מזון וכל כיוצא בזה אסור, שהרי הם לכל הפחות ספק גורמים לצימות.

כך כתב גם רבנו גרשום בפירושו לבבא בתרא שם: "קוצץ למעלה מעשרה טפחים - שאין מועיל כלום לאילן" משמע אבל אם היה מועיל לאילן - אסור.

מראשונים אלה נראה דאין לקבל את פירושו של החזון איש (סימן יט אות יד) לתוספות הנ"ל, שהרי מלשון התוספות ותוספות הרא"ש עולה מפורש כפי שעולה משאר הראשונים כי כל שיש בו תועלת לאילן - אסור, ואילו החזון איש טען להיפך: "אי אפשר לפרש דכסח באופן שאינו מועיל. דאם כן למה אמר הלב יודע... אלא כוונתם שכל זימור צריך דקדוק וחכמה... וכל זימור שאינו על צד הדקדוק עושה גירעון בפירות. ובשבת חשיב זומר דסוף סוף הזמירה הועילה ככל זומר, אף שלא דקדק כהוגן. אבל לעניין שביעית כיוון דאין עושים כן, והוא נתכוון לעצים - שרי. אבל אם נתכוון לזימור - אסור, והיינו שאמר הלב יודע...¹⁰ הזימור שאינו בתנאי הזימור הצריך על פי חכמת הנטיעה, וגורם הפסד באיזה עניין, מיקרי ודאי קשה לה". (אך יתכן דיש לדחות הראיה מתוספות רא"ש דאולי כוונתו דדילמא רק מועיל לה, אבל אם גם מזיק באיזה עניין - מותר.)

החזון איש מחדש אם כן שכל שיש שינוי בזמירה הגורמת הפסד מה נחשב הדבר כקשה לעצים, ואז אם מתכוון לעצים - מותר. אבל כאמור מהראשונים משמע שהיה תיר לגזום הוא אם אמנם זקוק לעצים, ואין כל תועלת לאילן.

אמנם נראה דאם יגזמו לאחר עונת התעוררות של העץ, או הגיוזם הוא אך ורק לאוקומי, ואף שאינו לעצים, מכל מקום ודאי שאינו להשביח האילן, ויש מקום להתיר (אלא שצריך להיות משוכנע שאמנם כל המטרות הנ"ל הן לאוקומי).

10. וכתב: "מבואר בדבריהם כמו שכתבנו דבשביעית כל שמכוון לעצים שרי. אלא שאם יש במעשיו דקדוק של זימור - אסור. ולפי זה יש לומר דהא דאמר רבי עקיבא קוצץ כדרכו (לגבי מזנב) לא בא לאפוקי אלא מרבי יוסי הגלילי דמצריך לשייר טפת. אבל מכל מקום אסור לדקדק כדרך הזומרים. וכדרכו היינו כדרכו בשעה שקוצץ לעצים". ואינו מוכרח, דמשמע מפרוש הרמב"ם ועוד שאם אינו מתכוון לזימור שרי ללא תנאי. ובאמת אחר כך נראה דהחזון איש מסכים לכך וכתב דהוא: "באינו שמח כלל בזימור הכרם ומשכחת לה בגפן שאין פירותיו טובים ואינו מתעניין בזמירתו, או שלא הגיע עדיין זמנו לזימור". אמנם מסקנת הרב קוק בשבת הארץ (קונטרס אחרון סימן יא) דלרבי עקיבא מותר לגמרי, משום שאין זה אותו זימור שאסרה תורה.

עוד יתכן דאף כי החזון איש כתב כי "אם עושה הזימור בשלמותו, אף אם מתכוון לעצים - אסור", מכל מקום אינו מוכרח. דיתכן דמה שכתבנו עד עתה זהו לדעות שסוברים שאוקומי אילנא הוא מלאכה אלא שהותרה. אבל לפי רש"י והריטב"א וסיעתם שאוקומי אינו מוגדר כלל כמלאכה, אזי אם עיקר מטרת הגיזום היא לאוקומי אילנא, אזי העובדה שיש בגיזום גם תועלת לעץ המשביחה אותו, אולי מותר משום שעיקר הפעולה אינה מוגדרת למלאכה לדעה זו.

ראה מה שכתב הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ, קונטרס אחרון סימן יא) לגבי מדל שפירושו מדלל את מספר העצים על ידי עקירת עצים קרובים זה לזה: "בוזה יש לומר שכיוון שדוחק המקום שלהם הלא הוא מזיק להם, שאינם יכולים להתפשט ביניקתם כראוי להם על פי הטבע, אם כן כשנוטל אלה הזיתים כדי שלא ידחקו את שיעור יניקתם של האחרים אין זה בכלל לאברויי אילנא. כי אברויי אילנא הוא דווקא כשהוא משבית, על ידי פעולות ידועות, את האילן יותר משיעור גידולו על פי הטבע, אבל כאן שהגידול הטבעי דורש שכל אילן יהיה לו שיעור יניקה כדי צרכו... זה נקרא לאוקומי אילנא, כלומר להסיר ממנו ההיזק ולהעמידו על דרך גידולו הטבעי. שבוודאי כשעושים פעולה של לאוקומי אילנא, פועל על זה כוח הצומח להוסיף עליו לפי טבעו, וגם זהו כן".

וצריך עיון האם דברי הרב קוק אמורים גם לגבי ענפים המתחרים על יניקת מזון ויש להוריד אחד מהם וכיוצא בזה כדי שלכל ענף יהיה שיעור יניקה כדי צרכו. או שאף שגיזום זה הוא "להסיר ממנו ההיזק" בכל זאת זהו דרך גידולו הטבעי שפורצים ענפים רבים, ואין כאן דמיון לשתילת עצים רבים בצפיפות שאין זה שייך לטבע, אלא לאדם ששתל צפוף, ועכשיו עליו להעמיד העץ על דרך גידולו הטבעי על ידי קציצת עצים.

מכל מקום הא ודאי יש ללמוד, שאם כאשר עושים פעולה של אוקומי אילנא פועל על זה כוח הצומח להוסיף עליו ולהשביחו, אין בדבר פעולה אסורה כתוצאה מכך. אלא שיתכן שזהו דווקא כאשר אין כל כוונה אף לכך, אלא רק להצלה מהיזק. אבל כאשר נוסף למטרה העיקרית לאוקומי קיימת גם מטרה צדדית והיא לאברויי, הדבר אסור.¹¹

11. ראה גם מה שכתב הרב זצ"ל שם בסימן י וזה לשונו: "נראה דכוונת הירושלמי לחלק באברויי אילנא גופא בשני אופנים. אופן אחד הוא שעושה פעולה שבוה האילן מוסיף כח, זהו אברויי דאסור לכולי עלמא. והשני הוא שמסיר מניעה של קלקול, שהוא ראוי להיות מתתקן מאליו, אלא שעל ידי שיהיה כוח הצומח עסוק בתיקון הקלקול לא יוסיף האילן כוח. ובוה פליגי רבי ורבנן. דלרבי, דסתם מתניתין כוותיה, גם כי האי גוונא, דהיינו זיהום הנטיעות, בכלל לאברויי

ראה גם מה שכתב מרן הגרש"ז אורבך במעדני ארץ (קובץ הערות סימן ח אות ח), שם הכריע כהסוברים שאף מלאכות דאורייתא הותרו לשם אוקומי אילנא, ונשאר בצריך עיון לגבי פרחי נוי שעיקר המטרה היא היופי "שאפשר שאם גוזז וזומר כדי לשמור על צורתם דחשיב כאוקומי אילנא ושרי". ואף על פי שוודאי בזמירתו מתכוון אף לצימוח (ואף אם אינו מתכוון, בכל זאת ודאי צומח כתוצאה מהזימור) בכל זאת מסתפק הוא שמא מותר. ונראה שספקו הוא אם אמנם גיזום שאינו לשמור על טיב העץ אלא על יופיו חשוב כאוקומי, אבל אם ודאי חשוב כאוקומי נראה שדעתו כי ודאי שרי ואף כי גורם לצימוח על ידי זימור זה, וכאמור זהו חידוש גדול ויאה למי שאמרו.

אולם יש להביא ראיה איפכא מהמשנה (שביעית פרק ב משנה ב), שם למדנו כי מעשנים עד ראש השנה ובשביעית אסור. ופירש הרמב"ם: "לעשן תחתיהם באיזה עישון כדי שימותו התולעים האוכלים את האילן והנתלים בו" (וכן פירשו ר"ש, רא"ש ור"י בן מלכי צדק). וקשה, הלא לכאורה הוי ממש לאוקומי אילנא, ומדוע אסור העישון בשביעית? ויש לתרץ שנוסף על המתת התולעים האוכלים את האילן ממתים גם את התולעים שאינם הורסים את האילן, אלא רק מונעים את התפתחותו, ולכן אסור, כפי שכתבנו קודם בשם הרב קוק. ממילא יש לנו הוכחה שמלאכה שתוצאתה היא גם אוקומי וגם אברויי אסורה.

ממשנה ד ניתן להביא סיוע דומה. שם נאמר כי מזהמים את הנטיעות עד ראש השנה. ופירש הרמב"ם "שמים בהם ריח זוהמא, לפי שדרך לסוך את הנטיעות בדבר שריחו מזוהם, כדי שיריחם הרחש האוכל את הנטיעה ויתרחק ממנה". (וכן פירש הר"י בן מלכי צדק). וקשה כדלעיל - הלא זיהום זה הוא לאוקומי אילנא, ומדוע נאסר בשביעית? הנה הרא"ש והר"ש הרגישו בקושייה זו, ומשום כך פירש הרא"ש: "מזהמים את הנטיעות: כשנשרה קליפת האילן מדביקים שם ובל להשביחו ולהבריאו וזיהום זה מותר דווקא עד ראש השנה. עוד יש זיהום אחר שהוא אוקומי אילנא והוא מותר אף בשביעית". וכן פירש הר"ש שם¹². ולא תירצו שזיהום זה יש בו גם השבחה

אילנא הוא, כיוון דהחסרון של אכילת העוף לא יזיק לאילן בעצם, אלא שעל ידי זה לא יתוסף כוחו הטבעי, ונמצא דהסרת מניעה זו דאכילת העוף אינה כי אם לאברויי אילנא. והכמים סבירא להו דאין זה בכלל אברויי אילנא, ואין אברויי אילנא לדבריהם כי אם כשעושה מעשה, שזו הפעולה בעצמה משבחת היא, אבל כשהפעולה היא רק הסרת מניעה, שלא יתקלקל האילן, הרי זה כמושיב שומר... אלא דלדין דקיימא לן כרבי, דזיהום אסור, ואף על גב דמסיר ההזיק... משום דעל יד זה בא ממילא אברויי אילנא".

12. על פי הר"ש והרא"ש תתורץ קושית החזון איש (סימן יז, יט) על הרמב"ם. ועל הרמב"ם יש לתרץ גם דלשיטתו היתר אוקומי זה עם היתר במקום פסידא, ראה פרק א הלכה י, ולכן התייר

ולכן נאסר. אלא כל שהוא משבית אסור, ואין ראייה לגבי משבית ומעמיד בפעולה אחת. ולכן יש לתרץ אף במשנה דמעשנים שיש עישון שהוא לאברויי ולכן נאסר. או אולי יש לומר שהדבר תלוי בכוונת העושה או בכוונת העושים טיפול זה. אם כוונתו רק לאוקומי, וההשבחה באה ממילא שרי. אם כוונתו גם להשבחה - אסור. ראה בחזון איש (סימן יט סוף אות טו) שכתב כי "היכי דאינו מתכוון לזימור, לעולם הוא דרבנן". ועיין גם בתוספות במסכת מועד קטן (דף ד עמוד ב), שם הגמרא שאלה מדוע לפי רבי אלעזר בן עזריה אין עושים אמת המים בשביעית, ואחת התשובות היא מפני שמכשיר את אגפיה לזריעה, ופירש שם כמיוחס לרש"י: "כשחופר האמה ומניח העפר שבאמה על שפת האמה מתקן אגפיה לזריעה דעביד ליה ארעא רכיכא". וכתבו שם התוספות: "ואף על גב שאינו מתכוון לכך מיהו מלאכה היא. ואף על גב דאמר רבי שמעון דבר שאינו מתכוון מותר, הא אמרינן מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. ורבנן סברו כיוון דעל ידי שינוי עביד ליה לאו מלאכה היא ומותר, דלאו שמיה חרישה". ולכן רבנן התירו לעשות אמה בשביעית, וכן פסק הרמב"ם (פרק א הלכה ט).

ממילא יתכן כי אם המלאכה האסורה, המשביתה את האילן, מתקיימת רק אגב גררא, היא נעשית בשינוי מהדרך שבה עושים אותה כרגיל, אם עושים אותה בלבד, ואז דומה הדבר למכשיר אמת המים ומותר. אבל אם מלאכת ההשבחה נעשית כהרגלה, אף שהיא רק נטפלת למטרה העיקרית שהיא לאוקומי, אסור.

וראה עוד בחזון איש (סימן יז אות כו) המפרש את הירושלמי. בירושלמי (פרק ב הלכה ב) מובאת מחלוקת רבנן ורבי שמעון אם נוטלים את העלה מן האשכול בשביעית, והגמרא מסבירה את דעת רבי שמעון שמתור משום שהוא כמציל מן הדליקה, היינו אוקומי. וכתב על כך החזון איש: "ותנא קמא סבר דמכל מקום מעורב בו אברויי אילנא מעט. ורבי שמעון סבר כיוון דהוא זוטור ולא חשיבא לא חייל עליה שם זימור. אי נמי תנא קמא אוסר אף על גב דהוי רק הצלה, דלפעמים נראה להם לחכמים למיטר אף אוקומי אילנא בדבר דמיחליף בעבודה, כמו שאסרו מעשנים".

בכל אחד מתירוצי החזון איש יש חידוש. בראשון הוא טוען שספקנו הוא מחלוקת תנאים, אם כאשר השבחת האילן הוא רק נספת זוטור למטרה העיקרית שהיא העמדת האילן והצלתו מפגע, האם הדבר אסור או לאו. בתירוצי השני הוא טוען שפעמים שפעולות שהן רק לאוקומי גם כן נאסרו, מגזירת חכמים. אלא שבמקרה כזה עלינו להוסיף את הכלל "הבו דלא לוסיה עלה".

בשניהם רק באיסור דרבנן. לכן פעולות שהמשנה אסרה אף שהם לאוקומי, כל שההפסד קטן - אסור. המתור הוא במקום שקיימא לן שההפסד במניעת הטיפול הוא גדול.

מכל מקום לעניין גיזום, שבמקרים מסוימים הוא ודאי לאוקומי אילנא, אלא שמטרה נוספת היא לאברויי, כיוון דקיימא לן כתכמים אזי כל שמעורב בו אברויי אילנא אסור. כמו כן גם אם היה בזה אוקומי בלבד יתכן שהדבר אסור, על פי תירוץ השני של החזון איש "דלפעמים נראה להם לחכמים למיסר אף אוקומי אילנא בדבר דמיחליף בעבודה", וכיוון שכל גיזום גם אם הוא לאוקומי יש חשש שיחליפוהו בגיזום שהוא לאברויי, או בגיזום שחלק ממטרותיו הוא לאברויי, שכך הם רוב הגיזומים, לכן אסור. במיוחד שזוהי בדיוק המלאכה שחכמים אסרו במשנה, נטילת העלה מן האשכול, דומה היא לזימור ולכן אסור.

כמו כן גם מה שרצינו לומר בדברי הגרש"ז אורבך לעיל, שמשמע ממנו שפעולות שמטרה נספחת אליהן היא להשביח מותר, אינו נכון ואין זו כוונתו. כוונת הגרש"ז אורבך היא שמא אפשר לומר שגם השבחת האילן שבזימור, היא אוקומי בשיחי גוי, ולכן הסתפק להתיר. אבל בדבר שמעורב בו גם העמדת האילן וגם השבחתו נראה דיש לאסור אף לדעת הסוברים שמלאכה לאוקומי לאו מלאכה היא. משום שכאשר המלאכה היא גם לאברויי, יש עליה שם מלאכה. וכך הוכיח גם בשו"ת משנת יוסף סימן יב ענף יא.

מכל מקום מלאכת זימור שהיא דאורייתא, כאשר הוא אינו מתכוון לה, אף אם עושה אותה בתכלית הדקדוק, אינו אסור אלא מדרבנן, כמו שכתב החזון איש (הובא לעיל). ונראה דאף אם המטרה העיקרית היא העמדת האילן, ומטרה נוספת היא ההשבחה, שאמרנו כעת שאסור לעשות את המלאכה, מכל מקום יתכן שהאיסור הוא מדרבנן ולא מן התורה, אף בזמירת הכרם.

ח. לאוקומי במלאכות דאורייתא

יש לחקור אם היתר לאוקומי אילנא הוא רק במלאכות דרבנן או אף במלאכות האסורות מן התורה, שהרי אם נאמר שזמירה נאסרה בכל האילנות כדעת הרמב"ם והמאירי וסיעתם, אזי חלק מהגיזומים אסורים מן התורה.

לעיל הוכחנו מן הגמרא במסכת עבודה זרה אחת משתיים. מתוך שהגמרא מחלקת בין גיזום לזיהום, שזיהום שרי משום שהוא לאוקומי וגיזום אסור משום שהוא לאברויי, ומשמע שאם גיזום היה לאוקומי היה גם כן מותר, ועל כורחך לומר או שהיתר לאוקומי הוא אף במלאכות האסורות מן התורה, ולכן גיזום (=זימור) לאוקומי מותר, והסברא שעל פעולה שאינה משביחה אין שם מלאכה כלל, או שאמנם אין היתר לאוקומי אילנא במלאכות דאורייתא, וגיזום אסור מדרבנן בלבד,

ואו אז יש לבדוק כיצד מחלקת הגמרא בין גיזום לזימור, וכנראה דפשיטא ליה לגמרא שזמירה בכרם אסורה מן התורה, וגיזום הוא שאר אילנות ואסור מדרבנן.

לכאורה דווקא הרמב"ם הסובר שזמירה האסורה מן התורה היא אף בשאר אילנות, היינו שגיזום אסור מן התורה, היה צריך לסבור שמלאכות לאוקומי אילנא מותרות אף באיסור תורה, וכמו שהוכחנו מן הגמרא בעבודה זרה, אבל לא כך היא דעתו. שכן כתב (פרק א הלכות ח"י): "משקין בית השלחין בשביעית, והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר... וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית, האילנות שלא יפסדו¹³. ועושים עוגיות לגפנים, ועושים את אמת המים... ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תיעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה. והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו".

ויש להביא לו ראיה מגמרתנו (מועד קטן דף ג עמוד א), שמדגישה כי היתר השקיה הוא רק משום שזו מלאכה דרבנן ומשום כך מותרת במקום שיש הפסד בהימנעותה. אבל מלאכה דאורייתא לא היתה מותרת. אלא שהראשונים (רש"י ורבנו חננאל) נוקטים כי היתר זה הוא משום פסידא, ואינם מזכירים שההיתר הוא משום לאוקומי.¹⁴ וכיוון שהגמרא עוסקת במשקין בית השלחין, ולא באילנות, הרי לפי הסוברים (הרב קוק) שאין היתר לאוקומי פירא בפירות שצמחו בשביעית, הרי שהם היו מוכרחים לנקוט כי ההיתר הוא משום פסידא¹⁵. אבל אם נסבור שמותר אף טיפול לאוקומי פירא (הרב טיקוצ'ינסקי והחזון איש), או אף לפי מרן הרב שאוקומי פירא מותר אם צמחו בשישית ואין עליהם חובת הפקר, קשה מדוע נקטו ראשונים אלה היתר משום פסידא ולא משום דהוי לאוקומי? ויש לומר שהם סוברים שאם היה זה לאוקומי היה היתר אף למלאכות דאורייתא, וכיוון שהגמרא מדגישה שההיתר הוא משום שתולדות לא אסר רחמנא, מכאן שההיתר הוא משום פסידא בלבד, משום שיתכן הפסד משהו בפירות שעדיין אי אפשר להגדירו כאוקומי. אם כן נלמד מרש"י

13. כאמור לעיל (וכן להלן) אין הרמב"ם מבחין בין היתר אוקומי להיתר מקום פסידא. לדעתו חד הם.

14. כאמור, רק לפי הרמב"ם אוקומי ופסידא הם היינו הך. לפי שאר הראשונים יש הבדל ביניהם.

15. צריך עיון, שהרי למאן דאמר שאוקומי פירא אסור, נראה שהוא הדין שאסור אף משום הפסד הפירות. אלא פעמים שיש הפסד שאינו לאוקומי, כגון בימינו שיפסידו השוק. למשל עבודה שהיא להשבחת הפירות שהיו גדולים ויפים. זה ודאי אינו לאוקומי, אבל אם הפירות לא יוכלו להתחרות בשוק שבו לא כולם שומרים הלכות שביעית, לא יקנו מהם את הפירות, לא יקבלו אפילו הוצאות החזקה וגם עלולים להפסיד השוק לשנים הבאות, וזהו הפסד שנראה שיתיר אף מי שאוסר עבודות לאוקומי פירא.

ור"ח שכתבו שהיתר השקיה כמלאכה דרבנן הוא משום פסידא, ולא כתבו שהוא לאוקומי, שהם סוברים שהיתר לאוקומי הוא אף במלאכות דאורייתא.

לכאורה משמע להיפך מרש"י וכן מתוספות בסוגיא במסכת עבודה זרה, שם (דף ז עמוד ב) מובאת ברייתא שמזהמים את הנטיעות ומשקים אותן עד ראש השנה. מדייקת הגמרא שבשביעית עצמה אסור. מפרש רש"י: "אף על פי שעבודת האילן אסור ל' יום לפני ראש השנה, הכא שרי שלא ימותו הנטיעות, דהנך שלשים יום מדרבנן הם, והכא לא גזור". משמע שסיבת ההיתר הוא אוקומי אילנא - "שלא ימותו הנטיעות" - ואף על פי כן ההיתר הוא רק בתוספת שביעית, אך לא בשביעית עצמה. אלא דמהא, כמובן, אין להוכיח כלום שהרי האיסור הוא על זיהום והשקיה האסורות מדרבנן בלבד (והתוספות כתבו שזהו הטעם שאמנם מותר), ומשמע שאף במלאכות דרבנן אסור לאוקומי אילנא. וזהו באמת טעם המאירי, שלדעתו למסקנה אף לאוקומי אסור, אבל כבר כתבנו שאין הלכה כמותו, ואוקומי אילנא שרי, ועל כורחך דמההיא ליכא למשמע מינה, וסיבת האיסור כאן היא מיוחדת, וכפי שכתבנו בפרק הקודם, או משום שמעורב בכך אף השבחה, או שמאיוזה שהוא טעם החמירו בזה חכמים.

בזה יש לדחות גם את ההוכחה שכתב הגרש"ז אוירבך מהא דמותר לחרוש עשר נטיעות עד השביעית כדי שלא יתייבשו, (זה לשון הירושלמי. ולשון הריטב"א בסוכה דף לג הוא כדי שלא ימותו, וחד הם.) שהוא לאוקומי ובכל זאת אסור בשביעית עצמה. ומכאן שבמלאכות דאורייתא אין היתר אוקומי אילנא (למאן דאמר חרישה דאורייתא). ויש לדחות דאולי מכאן הוכחה שלא כל חרישה היא דאורייתא. וחרישה שאינה לשם זריעה אלא לרכך האדמה שבין האילנות היא דרבנן, ואף על פי כן אסור, ומכאן שאין להוכיח מפה דבר. עוד יש לומר שאפילו למאן דאמר חרישה דאורייתא, בכל זאת יתכן שבדרך כלל מותר אף מלאכות דאורייתא לאוקומי אילנא, אלא שכאן אסור כמו שאסרו לפעמים אף מלאכות דרבנן.

מין הרב קוק (שבת הארץ פרק א הלכה כ) הזכיר את שתי הדעות, גם את הסוברים שהיתר אוקומי אילנא הוא אף במלאכות דאורייתא, וכך האריך בתחילה לבאר שאוקומי בזימור שונה מדין אברויי, ברם בסוף דבריו הזכיר את החולקים וכתב: "אבל יש אומרים שכל החילוק שבין לאוקומי אילנא ולאברויי אילנא אינו כי אם במלאכות שהן דרבנן... ולפי זה יהיה הזימור שהוא כדי להאריך ימיו של הגפן גם כן אסור מן התורה". ולכן אין להכריע בצורה ברורה מה היתה דעתו. והגר"מ טיקוצ'ינסקי (ספר השמיטה פרק ד הערה 1) כתב שיש להתיר אוקומי אף במלאכות

דאורייתא, וגם הגרש"ו אורבך (בספרו מעדני ארץ קובץ הערות סימן ח אות ח) הכריע כן, והכי נקטינן.

נמצינו למדים, כי אף אם נאמר שגיוס אסור בשביעית מן התורה, אם יש גיוס שהוא לאוקומי אילנא, יש להתיר.

מכל מקום למעשה נראה דקשה להקל בכך, שנהרי דעת הרמב"ם שאין להתיר מלאכות לאוקומי אילנא באיסורי תורה. וכך נראית גם דעת הר"ש (שביעית פרק ב משנה ד). אמנם יתכן שהם סוברים שאוקומי אינו מפקיע שם מלאכה. אבל לפי הסוברים שאוקומי מבטל שם מלאכה, יש להתיר אף במלאכות דאורייתא. ויש לדחות, משום שיתכן שאף אם אוקומי מבטל שם מלאכה, הוא אינו יכול לבטל שם מלאכה ממלאכה שנאסרה בתורה. ובאמת שבגיוס, כיוון שהגדרת גיוס האסור מן התורה היא גיוס למטרות צימוח, אין גיוס האסור מן התורה ואוקומי אילנא עולים כאחד כלל, ונראה דנפקא מינה יש רק לחרישה. ואף כאן לפי מאי דקיימא לן דרק חרישה לשם זריעה היא דאורייתא, אזי חרישה בשדה אילן להרפיית הקרקע אסורה רק מדרבנן, וממילא ספק אם יש במציאות מלאכה דאורייתא שהיא לאוקומי אילנא. ומכל מקום אי הוי מקרה כזה הדעת נוטה להתמיר, ורק באופן דיש הפסד גדול יש מקום לפסוק לקולא, שכן הורו הגרי"מ טיקוצ'ינסקי והגרש"ו אורבך. ויש מקום להקל אף בלא הפסד גדול, דמאחר שהגרי"מ טיקוצ'ינסקי והגרש"ו אורבך הורו להקל יש לנו להעמיד את הרמב"ם והר"ש מחמת שאוקומי אינו מבטל שם מלאכה, וקיימא לן שהוא מבטל שם מלאכה, ואף ממלאכות דאורייתא.

ט. מלאכות לאוקומי פירא

בתלמוד הירושלמי (שביעית פרק ב הלכה ב) מנסים ליישב סתירה בין שתי הלכות שהוזכרו במשנה בשמו של רבי שמעון. במשנה הראשונה של פרק ב טוען רבי שמעון שמותר ליטול את העלה מן האשכול בשביעית, ובמשנה האחרונה באותו פרק מובא בשמו שממסין את האורז בשביעית אבל לא מכסחים, היינו שאין חותכים את העלים. הא כיצד? "שניא הוא הכא, שהוא כמציל מן הדליקה." היינו שבמשנה בתרא כוונתו בכיסוח שהאורז יגדל ויתפשט ולכן אסור, בנטילת העלה מן האשכול מדובר בסילוק מפגע, אוקומי, ולכן שרי.

נלמד מכאן שגם לאוקומי פירא מותר לעשות מלאכה. וצריך עיון אם כל מלאכה הותרה או שמא רק מלאכה דרבנן. שהרי תלישת עלה שמפריע לאשכול, בין אם הוא גורם לפצע על ידי חיכוך ובין שהוא מסתיר את השמש ומפריע בזה להתפתחות

הפרי, תלישת העלה אינה מלאכה כלל, בוודאי אינה מלאכה מן התורה (הלא אי אפשר לטעון שזו זמירה). אך מן הגמרא שמשוה את שני פסקיו של רבי שמעון, ובמשנה האחרונה הלא מדובר על כיסוח במטרה שיצמח ויתפשט, הרי שלפי הסוברים שזמירה בשאר אילנות (ואף בזרעים) היא איסור תורה, הרי שאף איסור תורה יהיה מותר אם הוא לאוקומי פירא. אבל אם זמירה בשאר אילנות או לכל הפחות בירקות וזרעים היא איסור דרבנן בלבד, אף בנטילת עלה מן האשכול ובכיסוח האורז, לא הותר אלא מלאכה דרבנן לצורך העמדת הפרי.

בכל אופן, יש לדחות כל ראייה מן הירושלמי, שהרי הרמב"ם לא הביא בפסקיו את דברי רבי שמעון, ומשמע שאינו פוסק כמותו אלא כרבנן, ויתכן שהסיבה לכך שחכמים אסרו ליטול את העלה מן האשכול היא שאוקומי פירא לא שרי.

אמנם מהגדרת הרמב"ם (פרק א הלכה י) עולה מפורש שרק לאוקומי אילנא שרי, שכן לשונו הוא: "מפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תיעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה". ופשוטם של דברים אינו כמו שפירש החזו"ן איש (להלן) שהשנה הוא לא יתן פרי, אלא שהעץ עצמו ימות.

מהרמב"ם שם (בהמשך דבריו) יוצא שהיתר הטיפול לאוקומי הוא רק במלאכות דרבנן, וכתבנו לעיל שחילו מן הסוגיא במועד קטן (דף ג עמוד א), שהדגישה כי היתר השקיה הוא רק משום שהשקיה אסורה מדרבנן בלבד. אלא שהראשונים האחרים שם (רש"י ורבנו חננאל) לא כתבו שההיתר הוא משום אוקומי אלא משום פסידא. וכיוון שבשדה תבואה אוקומי ומניעת הפסד הם כמעט זהים, נראה שמכאן הוכחה טובה, מרש"י ור"ח, לשיטת מרן הרב זצ"ל שלאוקומי פירא לא הותר, ולכן נקטו דווקא היתר מקום פסידא. אלא שיש לדחות משום שמי שאינו מתיר מלאכות משום אוקומי פירא, מחמת שהפירות הם הפקר, הוא הדין שלא יתיר משום פסידא שלהם. ובלאו הכי יש לומר שאם מדובר על השקית שדות, שמדובר בשדות שורעו ונבטו וצמחו בשישית, שאין עליהם דין הפקר, שאף לפי הרב קוק הותר במקרה כזה טיפול לאוקומי פירא.

בדעה שאין היתר מלאכה בשביעית לצורך העמדת הפירות ומניעת נזק מהם נקט הרב קוק, והסביר (שבת הארץ פרק א הלכה ה): "עבודה שהיא לצורך הפירות לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם, ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם".

ובקונטרס אחרון (סימן יב) דחה את הראייה מהירושלמי אליבא דרבי שמעון על פי הגמרא, שפירש שהסרת העלה היא פעולה שלא יתקלקל האילן, או שמדובר

באשכול שצמח בערב שביעית. והוסיף גם כי כל השקית ירקות וזרעים יש להתיר דווקא כשהיא לצורך הקרקע, שאם לא ישקוה תיעשה מלחה ותהיה גרועה גם לשנה הבאה "וכן בדשאים ושושנים שיש להשקות דווקא אם הם מתקיימים גם בשנה שאחר שביעית, או שיצאו ונגמרו כבר בערב שביעית, אך לא למה שיוצא בשביעית, דרחמנא אפקיה, ולא שייך להתיר עבודה בשביל הפסדם".

וצריך עיון אם הרב יודה האידנא שאוצר בית דין מטפל בפירות (והוא הדין בתבואה וירקות שנורעו קודם שביעית ונלקטו בשביעית) וממילא אף שדין הפירות כהפקר, כיוון שבית דין זכה בזה עבור כל ישראל שמא יהיה מותר אף לאוקומי פירא. אך אינו מוכרח, שהרי בית הדין גובה הוצאותיו מהציבור, ויכול כל אדם לומר לא מיניתי אתכם להציל פרי זה ולייקר עקב כך את הפירות. ואולי דאם מדובר בהצלת פירות רבים, כגון כל פירות המטע, דאז היו חסרים פירות רבים בשוק, היה מותר (וגם שאז היה מחירם עולה בלאו הכי משום שהיה היצע קטן). כמו כן אם מדובר בכל או ברוב פירות האילן היה מותר, משום שאז ודאי הפגם הוא באילן, והטיפול הוא לאוקומי אילנא. מכל מקום נראה דאף בפירות המסורים לאוצר בית דין, היה הרב קוק מורה לאיסור לאוקומי פירא, בפירות בודדים. אמנם נראה שמצד הדין יהיה מותר כל אוקומי פירא, אלא שמדינא אי אפשר לגבות מהציבור הוצאות עבור זה, אם מדובר בפירות מועטים. רק כיוון שהיום נוהגים לגבות את כל הוצאות המטע¹⁶ נראה שהוא הדין גם בהוצאות לאוקומי פירא, שמותר.

אמנם דעת הגרי"מ טיקוצ'ינסקי (ספר השמיטה פרק ד הערה 5) שטיפול לאוקומי פירא מותר (גם ללא מסירת האילנות לאוצר בית דין) והביא מספר הוכחות לכך. הגמרא במסכת עבודה זרה (דף ג עמוד ב) מביאה את המשנה שסכין את הפגים עד ראש השנה ומקשה על סתירה בין המשנה ממנה משמע שאחר ראש השנה, בשביעית עצמה, אסור לסוך, ואילו בברייתא נאמר שסכין שמן לגיזום בשביעית. והיא מתרצת: "מי דמי? הכא אוקומי אילנא ושרי, התם פטומי פירא ואסור". מדייק הגרי"מ טיקוצ'ינסקי: פטומי פירא אסור, הא אוקומי פירא שרי.

אם התכוון הגרי"מ טיקוצ'ינסקי ללמוד מן הלשון, יש לדחות שהרי הגמרא שם אומרת שההיפך מפטומי פירא הוא אוקומי אילנא דשרי, ומדוע לא כתבה אוקומי פירא דשרי, ועל כורחך משום שהמדובר שם הוא על סכין שמן לגיזום והוא באילן עצמו. אם כן יש לומר אף כאן, המקרה הוא בסכין פגין שהוא פטומי פירא, ולכן נקטה הגמרא לשון זה, אף שאין הכי גמי שאף אוקומי פירא אסור.

16. ודבר זה צריך עיון אם כך הוא מן הדין, ועוד חזון למועד.

אם התכוון הגרי"מ טיקוצ'ינסקי ללמוד מכך שהגמרא לא חילקה בין אוקומי אילנא לאוקומי פירא, וממילא שמעינן שדינם זהה, יש לדחות דהא הגמרא לא חילקה גם בין פטומי פירא לאוקומי פירא, אלא על כורחך הגמרא דייקה בחילוקים שישו למקרים. בסכין שמן לגיזום מדובר באוקומי אילנא, בסכין פגים מדובר בפטומי פירא, וביניהם החילוק ברור. ללמוד מכאן דין אוקומי פירא - אי אפשר.

מה שהביא הגרי"מ טיקוצ'ינסקי ראייה מתוספתא (פרק א הלכה ט) "תאנה שנתקלפה אין טוחים אותה בטיט שהיא מלאכתה", לפום ריהטא נראה שזו ראייה הפוכה, שהלא שם מדובר באוקומי פירא ואסור, ואין זאת אלא מפני שלאוקומי פירא לא שרי. (והגרי"מ טיקוצ'ינסקי כנראה רצה ללמוד שהאיסור הוא מפני שהיא מלאכתה, והיינו שמעורב בזה גם השבחה ולכן אסור, הא אם היה בכך רק לאוקומי פירא היה מותר, אך זאת מניין? יתכן שמדובר רק באוקומי פירא, אלא שזה לא הותר מפני שזו מלאכתה - אינה אוקומי אילנא). גם מה שהביא מהלכה י שם "סוקרים את האילן בסיקרא" ופירשו שלא ישיר הפירות, זהו ודאי אוקומי אילנא, שהרי יש במחלה בעץ שמחמתה העץ משיר את פירותיו, ומשום כך מותר.

גם מה שהוכיח מהמשנה שממרסין את האורז אינו מוכרח, ראה בפירוש הרמב"ם שם ובהערות ר"י קאפח. ובכל אופן מהעניין אין נראה שזה סוג טיפול, אלא קשור בקצירת היבול ובאיסופו.

אמנם גם החזון איש (סימן טז אות ד) סובר כהגרי"מ טיקוצ'ינסקי, ומה שהרב קוק (משפט כהן סימן עט) הביא ראייה מהמיוחס לרש"י (מועד קטן דף ו עמוד ב דיבור המתחיל כ"ד) טרח החזון איש ליישב, אף על פי ששם כתב רש"י "אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצאו בשביעית" ומשמע שמדובר באופן שהזרעים טרם נבטו, ואף על פי כן דעת החזון איש כנראה להתיר, והיינו אף שעדיין הפירות אינם קיימים ויש בזה רק אוקומי הפירות העתידיים, ויותר נכון לומר אברויי הזרעים, (והוא הדין באילן שטרם יצאו בו פירות, ופעולה לעידוד הוצאת הפרי הוא ודאי אברויי הפקעים), וזה פלא עצום להתיר, שהרי את זאת יש לאסור מכל שכן מאיסור סכין בפגים. אלא אם כן נאמר שסכין פגים הכוונה לבשלם יותר מהרגילות, ולהשקות היינו על מנת להביאם למצב שבו הם נמצאים כל שנה (אחר השקיה). ואף על פי כן תמוה מאד להחשיב זאת כאוקומי, שהרי דעת החזון איש עצמו שרק טיפול שבא בדרך מקרה, כתוצאה ממחלה וכדומה, זהו אוקומי, אבל עבודה מעבודות התמידיות זהו אברויי, ומשום כך מסבירים הראשונים שהשקיה הותרה משום הפסד ולא משום דהוי לאוקומי. ולכן ודאי שאין להחשיב טיפול להוצאת פרי מזרעים כאוקומי, וממילא אין לנו כל ראייה מרש"י שאוסר אוקומי פירא בפרי קיים שנפגע.

ומה שהקשה החזון איש מהא דהתירו להשקות בית השלחין (ראה גם בחזון איש סימן כא אות יד), אינה קושייה כלל. דשם ההיתר הוא משום הפסד ולא משום אוקומי פירא. וכך יש לדחות את שאר ראיותיו. וכיוון שדעת הרמב"ם ברורה שדווקא אוקומי אילנא שרי, וזה גם לשון הגמרא בכל מקום, ולא אמרה אוקומי סתם, נראה דדברי מרן הרב קוק הם עיקר.

משום כך נראה שלכתחילה יש להחמיר לכל הפחות במלאכות דאורייתא (היינו זמירה וחרישה) שלא להתירם לשם אוקומי פירא. אבל במלאכות דרבנן אי הוי אוקומי פירא ובמניעתו יש הפסד, יש להקל אפילו בהפסד קל (שלא היינו מקילים לגבינו מחמת מלאכה דרבנן במקום הפסד, אבל אם יש בו גם משום אוקומי פירא, יש לצרף דעת המתירים בזה ולהקל). ובתנאי שהפירות קיימים ועיין עוד בשו"ת יוסף חלק א סימן יב ענף יב. אמנם אם השדה או הפרדס נמסר לידי אוצר בית דין יש מקום להתיר אף לאוקומי פירא, ואף ליטול על כך החזר הוצאות מהלוקח ובתנאי שהפירות קיימים. [ועיין עוד בשו"ת משנת יוסף חלק ב סימן כא בגודל ההפסד הדרוש כדי להתיר.]

י. עשיית מלאכות דרבנן למניעת הפסד

אף אם אין היתר בגיזום מצד אוקומי, כיוון שקרוב לוודאי שאין בגיזום איסור תורה, כמו שהוכחנו לעיל, יש אם כן מקום להתיר לגמרי על פי המתירים איסור דרבנן בשביעית במקום הפסד.

כך הוא לשון הגמרא (מועד קטן דף ב עמוד ב): "תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית... שביעית, בין למאן דאמר (משקה אסור) משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש, זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? אמר אביי: שביעית בזמן הזה ורבי היא". ופירש רש"י: "שביעית בזמן הזה דרבנן, ורבי היא דאמר דהוא מדרבנן, ומילתא דפסידא שרו רבנן".

לרבא תירוץ אחר: "רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא". וצריך להסביר: התורה לא אסרה שאר מלאכות אלא חכמים, ובמקום שבו חשש להפסד, התירו.

נלמד מהגמרא שהשקיה הותרה רק משום שנאסרה רק מדרבנן (או משום ששמיטה מדרבנן) ובמקום שיש חשש להפסד לא אסרו חכמים. כלום הוא הדין אף בשאר מלאכות דרבנן שהותרו במקום הפסד?

רבנו חננאל שם הסביר: "רבא אמר... אפילו תימא רבנן: הניכוש והחיפוי בכלאיים תולדות נינהו, ובשביעית אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא". כנראה שרבנו חננאל למד בגמרא שרבא מתרץ גם את קושיית הגמרא מכלאיים, והיינו שאמנם לוקים אף על ניכוש וחיפוי בכלאיים ולא רק משום מקיים כלאיים, אלא כתולדה של זריעה (?), מכל מקום יוצא מדבריו שהגמרא אליבא דרבא לא עסקה רק בהשקיה אלא אף בניכוש וחיפוי, ומשמע קצת שכמו שהשקיה מותרת לכתחילה, שכן תנן משקין בית השלחין בשביעית, הוא הדין אף ניכוש וחיפוי, אם הוא מקום הפסד כהשקיה. אך אינו מוכרח כלל כי יתכן שהוא בא רק להסביר שבכלאיים ניכוש וחיפוי הן תולדות שאסורות מן התורה, ובשביעית לא, ואין כל התייחסות בדבריו להיתר השקיה, וכל שכן שלא להיתר ניכוש וחיפוי.

בריטב"א מפורש שאף בשאר תולדות יש היתר במקום הפסד וזה לשונו: "רבא אמר אפילו תימא אליבא דרבנן דסברי שביעית בזמן הזה דאורייתא, אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא. פירוש: ורבנן הוא דגזור, ומשום פסידא הוא דשרי השקיה ודכוותה. אכן כתב בפירושו למשנה (בדיבור המתחיל ובשביעית) שחכמים אסרו תולדות בדבר שאינו אבד, והיינו שבדבר האבד התיירו, ומשמע את כל התולדות.

יש להבין מה מקום יש לחלק בין השקיה לשאר תולדות. ולכאורה היה מקום בראש לומר דהשקיה באה להציל שדה פורח, שיבוליו קיימים וללא השקיה ימותו או ייפסדו, ודווקא באופן זה מותר. אבל תולדות אחרות כמו ניכוש שהוא אף כאשר היבול אינו בעולם, הוי פסידא של פירות שעתידים לבא, וגדר פסידא כזה אינו מתיר מלאכה. לפי חילוק זה, אף גיזום כדי שהפירות לא יהיו צפופים וקטנים, או כדי שלא יהיה עליהם צל רב וכדומה, ההפסד אינו צפוי כעת אלא עתיד להיות כשיצאו הפירות, וזה לא שרו רבנן. ברם נראה שהחילוק שכתבנו אינו נכון, שהרי אם כן יש לחלק בהשקיה עצמה, בין השקיות שונות, וזאת לא שמענו. ועוד דאם החילוק הוא כדלעיל, היה צריך להיות הדבר אמור גם ביחס לשאר תולדות.

אפשרות אחרת לחלק בין השקיה לשאר מלאכות, מעלה הריטב"א עצמו בדף ג עמוד א, בדברי הגמרא הסוברת שהנאמר בברייתא אסור מדרבנן. על כך כתב הריטב"א: "אם תאמר והלא מנכש ומשקה כי הדדי נינהו, והכא אסר לנכש אפילו מדרבנן, והיכי שרי במתניתין השקיה? יש מתרצים דברייתא בבית הבעל. ולא נדיר. והנכון דניכוש טרחה רבה וכהשקיה דקילון דמיא".

הריטב"א מזכיר שני תירוצים. האחד דברייתא בבית הבעל, והכוונה כמו שבבית הבעל השקיה אינה מונעת הפסד, הוא הדין בברייתא מדובר בניכוש אסור שלא

במקום הפסד. הריטב"א דוחה תירוץ זה כ"לא נהיר". יתכן משום שסובר שניכוש אסור אף במקום הפסד. אך מלשון "לא נהיר" משמע שלא נהיר להסביר כך בברייתא. היינו להעמיד את הברייתא למקרה מסוים, זהו קושי פרשני. אם נסביר כך אזי יתכן שהריטב"א יסכים שניכוש במקום הפסד מותר, אך בכל זאת לא רצה להעמיד את הברייתא שאוסרת דווקא שלא במקום הפסד.

בתירוץ השני הוא מחלק בין השקיה לניכוש. אמנם השקיה מותרת, אבל ניכוש, אף על פי שהוא באותה רמת איסור ושייך לאותו אב מלאכה. בכל אופן הוא חמור יותר משום שהטרחתו גדולה לעין ערוך. בדבריו אלה הוא אינו סותר את הדברים שנכתבו בשמו לעיל שאף השאר הותרו במקום הפסד. גם משום שיתכן כי אף הריטב"א מתיר ניכוש במקום הפסד, אלא שבברייתא מדובר בסתם, וגם משום שיש לומר, שאף אם אמנם ניכוש אסור אף במקום הפסד משום דנפיש טירחא, בכל אופן שאר המלאכות מותרות במקום הפסד, עד שייודע לנו אחרת. אלא שלפי זה אותן מלאכות שהטרחתו בהן רבה, יזקקו לעיון נוסף אם אמנם הן מותרות¹⁷. ומכל מקום כלל המלאכות יהיו מותרות במקום הפסד, דומיא דהשקיה.

הנימוקי יוסף (בתחילת מועד קטן) מחלק חילוק במהות המלאכה בין השקיה לשאר מלאכות, וזו לשונו: "בשביעית נמי משקים הספיחין שיצאו מאליהם. דאף על גב דכל עבודת הקרקע נאסרת בשביעית, כדכתיב שדך לא תזרע וגומר, ומינייהו ילפינן כל שאר עבודות כגון מזבלים ומקרסמים... ומזרדים... ומפסגין... כל אלו מלאכות חשובות הן דסגי להו בפעם אחת בשנה דומיא דזריעה וזמירה. אבל השקיה דצריכה תדיר לא מיקרי עבודה חשובה ולפיכך שריא". מכל מקום גם בדבריו לא מצאנו שיאמר שאותן מלאכות לא יותרו במקום הפסד. ואף כי השקיה הותרה דווקא במקום הפסד וממילא משמע ששאר המלאכות לא הותרו אפילו אז, מכל מקום יתכן דהשקיה מוגדרת תמיד כמקום הפסד, או שהותרה אפילו במקום הפסד כל שהוא,

17. אמנם מלבד דברי הריטב"א הם חידוש דאף בשביעית מתחשבים בטירחה, הם גם נראים מנוגדים לגמרא שם (דף ב עמוד ב), שכך הוא לשון הקושיה שם: "תנן משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן, אלא שביעית וכו'". אלמא הגמרא דוחה במפורש את הרעיון כי איסורי שביעית קשורים בטירחה. כך הקשה הנצי"ב בשו"ת משיב דבר סימן נו וחילק בין הפסד מרובה דשרי במקום טירחא, להפסד מועט דאסור. ולפי זה יתכן להתיר גיוסם שבלעדיו כל הפירות יהיו קטנים ולא ימכרו. מכל מקום תירוץ דחוק. אמנם נראה שאין זו קושיה. שהרי כוונת הגמרא היתה שבמועד התירו במקום הפסד, אבל בשביעית הפסד אינו גורם שיתיר, ולכן שאלה הגמרא "זריעה וחרישה בשביעית מי שרי?" אבל אין הכי נמי שטירחה גדולה נאסרת אף בשביעית. תירוץ הגמרא הוא שאמנם תולדות הותרו במקום הפסד.

ואילו שאר המלאכות לא הותרו אלא באופן שיש חשש הפסד ברור. מכל מקום הדעת נוטה שלא להתיר מלאכות דרבנן במקום הפסד לדעתו. וכן כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו.

גם מהרמב"ם שהתיר מלאכות דרבנן דווקא באופן שהם לאוקומי, משמע קצת שלא התירו בכל מקום הפסד, אלא דווקא כאשר הוא כרוך ב"ימות כל עץ שבה" (הרמב"ם כרך אוקומי אילנא ומקום פסידא יחד).

אמנם דעת הר"ש (שביעית פרק ב משנה ב) הפוכה. והיינו כדעת הריטב"א וכמו שמשמע מרבנו חננאל, שכן כתב: "וכל הנך מלאכות דשרינן הכא עד ראש השנה... אפילו בשביעית עצמה לא אסירן מדאורייתא, כדאמרינן ריש מועד קטן, דאבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא. ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא, כגון להשקות בית השלחין, משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאורייתא, ובמקום פסידא לא גזור". משמע שכל התולדות מותרות במקום הפסד ולא דווקא השקיה. ואמנם כך היא משמעות פשט התלמוד דתולדות לא אסר רחמנא, ומשמע שכל התולדות מותרות במקום הפסד. וכן כתב אף בשיטה לתלמידו של רבנו יחיאל מפריש "אאחרנייתא כגון מנכש מים לזרעים לא מיחייב דלא חשיבי ומדרבנן בעלמא גינהו, הלכך במקום פסידא שרו רבנן".

נמצינו למדים כי מלבד משמעות הגמרא, כך נראית גם דעתם של רבנו חננאל ור"ש וכן תלמידו של רבנו יחיאל. ואף הריטב"א נראה שלא חלק על כך, ויתכן שאף הנמוקי יוסף יסכים לכך. ועיין בחזון איש (סימן כא, אות יז) שהבין כי דעת הריטב"א לאסור וכתב: "הנה הריטב"א לשיטתו דלא התירו מי קילון בשביעית, אבל לדעת המתירים מי קילון בשביעית קם פירוש הראשון שהביא הריטב"א דבמקום פסידא הכל שרי. וכיוון דקיימא לן להתיר מי קילון בשביעית כדעת הר"ם וסיעתו, קם דינא במקום פסידא שרי".

מסקנת החזון איש היא אפוא להקל: "לעניין גיוזם, ניכוש, זיבול, עידור בתפוז שעץ מפונק מאד, והוא לפעמים נפסד ויבש במניעתם, תלוי בפלוגתת הפוסקים..."¹⁸ וכיוון שהוא תרי דרבנן (שביעית מדרבנן היום, ותולדה דמדרבנן היא) נראה דנקטינן להקל בפלוגתא דרבוותא". (ומכל זה מוכח דלא כדברי הנצי"ב בשו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו. וראה גם בשו"ת משנת יוסף חלק א סימן יב שלדעת

18. לדעתו הריטב"א מתמיר, אך כאמור אינו מוכרח. כמו כן לדעתו הרמב"ם מן המתירים, ולעיל כתבנו שאינו מתיר במקום הפסד אלא בחשש שהעץ ימות והוא לאוקומי. אך הדין דין אמת שהוא מחלוקת ויש להקל בדרבנן ועוד דרוב הראשונים מקלים.

הרבה אחרונים לא התירו כי אם מלאכות מסוימות לאוקומי. מהחזון איש משמע להיפך.¹⁹

ברם ללא ספק יש לקיים מה שכתב החזון איש בסוף דבריו: "צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בזה חשש שימות העץ"¹⁹, וכל שאינו אלא להרוחה אסור. ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים. וכן חייבים לזבל ולנכש קודם ראש השנה, שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית. ואף אם לא הספיק לכל השנה, כל מאי דאפשר למעוטי חייב למעט, וכן מה דאפשר לאחר עד אחר ראש השנה (ושל מוצאי שביעית), חייב לאחר ואסור בשביעית.

משום כך נראה דיש לדחות גיזום שאפשר לעשותו באביב, לאביב. כגון גיזום מחשש שהעלווה תצל על הפירות, לדחותו עד אשר יהיו עלים. ואף דסוף סוף לא יעשה פחות מלאכה אם יעשה זאת אז, מכל מקום יש בכך שני יתרונות. האחד דאז הגיזום קשה יותר מחמת העלווה והוא אינו כל כך בדקדוק. השני - דאז מוכח יותר שהוא לאוקומי, מאשר עתה דאין רואים את הצורך שבו. ברם קשה להורות כך למעשה שהרי קשה להבחין מהו בדיוק מטרת גיזומו של כל ענף, אך נראה שלכתחילה יש להקפיד בזה.

יא. גיזום בשינוי

גם אם נמאן לחלק בין זמירה בכרם לזמירה בשאר אילנות ונטען כי גיזום באפרסק אסור מן התורה, או שנמאן בחלוקה בין מטרת הגיזומים ונטען שהכל אסור דבר תורה, או אפילו אם האיסור הוא מדרבנן ונמאן להתיר איסור דרבנן במקום הפסד²⁰, נראה דיש להתיר גיזום בשינוי.

במשנה בתחילת מסכת מועד קטן מוזכרת מחלוקת בין תנא קמא לרבי אלעזר בן עזריה אם מותר לעשות אמת מים בשביעית. והגמרא שם (דף ד עמוד ב) שואלת מדוע אסור לעשות אמה לפי רבי אלעזר בן עזריה. אחוד הטעמים הוא מפני שמכשיר אגפיה לזריעה, ופירש רש"י: "כשחופר האמה ומניח העפר שבאמה על שפת האמה מתקן אגפיה לזריעה, דעביד ליה ארעא רכיכא". וכתבו התוספות מה טעם רבנן

19. אינו מוכרח, דימות העץ הוי לאוקומי, ולנו די בהפסד ניכר כדי להתיר מלאכות דרבנן.
20. ויש לאלוה מילין כי אף אמנם שכך היא ההלכה, בכל אופן למעשה הלב ממאן להקל באיסורי דרבנן במקום הפסד. כי אם נתיר אותם, הלא כמעט כל עבודת המטעים תיעשה כסדרה, וכמו שהזכרנו בשם החזון איש שהתיר לעדור ולנכש ולזבל ואף לגזום בפרדס תפוזים, והוא הדין בהרבה עצי פרי מפונקים. משום כך יש לחתור גם לעשיית כל מה שאפשר בערב שביעית ובמוצאי שביעית, וגם לכל הפחות לגזום בשינוי.

שמתירים: "ורבנן סברי כיוון דעל ידי שינוי עביד ליה, לאו מלאכה היא ומותר, דלא שמיה חרישה". משמע ששינוי מתיר מלאכה.

אך לא היא. דקודם לכן כתבו התוספות בדעת רבי שמעון: "ואף על גב שאינו מתכוון לכך, מיהו מלאכה היא. ואף על גב דאמר רבי שמעון דבר שאין מתכוון מותר, הא אמרינן מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות". ואף שבשבת חייב על פסיק רישיה, ודינו כמתכוון, מכל מקום יתכן שבשיעור כיוון שאינו מתכוון אין בזה איסור תורה ולכן חכמים מתירים משום שהוא שינוי וגם אינו מתכוון. או שאף שהוא חייב, מכל מקום לדעת חכמים יש לצרף שינוי אם אינו מתכוון ומשום הכי מותר. אבל שינוי לבד אינו מתיר.

עוד יש לומר, ונראה שהוא העיקר, דעד כאן לא קאמרי רבנן שמותר אלא בעושה מלאכה אחרת ודרך אגב נעשית גם מלאכה האסורה, ולא כאשר מתכוון למלאכה עצמה אלא עושה אותה בשינוי. לכן בגיזום בשינוי שהוא מתכוון לגיזום אין לנו ראייה שמותר. ברם, מכל מקום נראה, דאינו אסור אלא מדרבנן.

כיוצא בו יש ללמוד מהמשנה (שביעית פרק ד משנה ו) לגבי המזב בגפנים, שלדעת רבי עקיבא מותר בדרכו ואף על פי שמטרתו שיעבה הגזע ויגבר כוחו. והקשה הרב קוק זצ"ל (שבת הארץ קונטרס אחרון אות יא): "לכאורה מזב זה הוא ממש זומר... ואיך היה מותר? אלא ודאי משמע שמכל מקום כיוון שאין הפעולה דומה ממש לפעולת הזימור אין זה איסור תורה, ומשום הכי ישנם דברים שהתירו חכמים".

מכל מקום נראה שמה שהתירו חכמים זהו כאשר גם אינו מתכוון למלאכה, כמו בעושה אמת המים או במזב שהוא מתכוון לחיזוק העצים ואינו מתכוון לזימור (ראה פירוש המשנה לרמב"ם). אבל כאשר מתכוון לכך נראה שאפילו מלאכה דרבנן בשינוי (כגון אם נאמר שזמירה לחוד וגיזום לחוד) לא יהא מותר אלא רק אסור מדרבנן, ומכל מקום במקום הפסד יש להתיר.

כך נראית גם דעת החזון איש. הגמרא במסכת סנהדרין (דף כו עמוד א) מספרת על ריש לקיש: "חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי. אמר להם (לחבריו): כהן זומר. אמרו ליה: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך" ובתוספות: "קשה, דמכל מקום מה בכך, מכל מקום הוה משביח הכרם...? ויש לומר דעביד ליה באותו עניין דוודאי קשה ליה". כתב על כך החזון איש (סימן יט אות טו): "הזימור שאינו בתנאי הזימור הצריך על פי חכמת הנטיעה וגורם הפסד באיזה עניין, מיקרי ודאי קשה ליה"²¹.

21. לעיל כתבנו שאין כן דעת הראשונים. לדעתם קשה ליה היינו שאינו מועיל כלום. מכל מקום למעשה לעניין שינוי קיימא לן כהחזון איש וכמו שהוכחנו מהתוספות לעניין אמת המים ומהרב קוק.

והוסיף: "מכל מקום כיוון שבכל אופן גידול הגפן משתבח על ידי הזימור, אם נתכוון לזימור אסור ואם נתכוון רק לעצים שרי". והוא כדברינו ששינוי מוריד דרגת האיסור לדרבנו, אבל אינו מתיר אלא אם לא נתכוון לכך.

בטיב השינוי מצאנו במכשיר אגפיה לזריעה שינוי בצורת הפעולה ונראה שהוא שינוי גם בטיבה. הרב קוק לגבי מזנב התכוון ודאי לשינוי באופן העשייה, והחזון איש עוסק בשינוי בטיב הפעולה שגורם הפסד.

בספרו משפט כהן כתב הרב קוק: "מצאתי שאי אפשר לעשות שום שינוי באופן הזמירה שיהיה בלתי מזיק... כי אם שתחת אשר בכל השנים דרך חיתוך הבדים הנזמרים היא ישרה... יהיה החיתוך בשביעית, כשתהיה מוכרחת להיעשות על ידי ישראל, בקו אלכסוני, ויש לזה ראייה מירושלמי פרק ד הלכה ה שזה נקרא שינוי".

שם שינוי: הקוצץ בקורות לא יהיה מדריג ומחליק אלא מתכוון שתהיה קציצתו שווה, ובתוספתא הגירסא: מדריג או מחליק. והכוונה שדרך קציצת הקורות היה לקצץ בדרך מדרגות או באלכסון, על כן ישנה ויעשה קציצה שווה, שיהיה ניכר שינוי לשם שביעית.²²

יש להוסיף שינוי הנכון ברבים מן עצי הפירות הנשירים. בדרך כלל הקצרת הזמורות בהם נעשית צמוד מאד לענף, בלא להשאיר מאומה מן הזמורה אחרי הענף, כך שהזמורה עם הענף יהיה כאחד, וזאת על מנת שמעבר המזון יהיה ישיר מן הזמורה לענף. אשר על כן בשביעית, כאשר יש צורך לחתוך זמורות, יתכנו בריחוק מה מן הענף, ויהיה בזה שינוי מדרך הגיזום הרגילה.

תרשים

22. בזמנו של הרב נהגו לזמור דווקא ישר (וואולי עד היום כך בכרם) ולכן כתב שבשביעית ישנו ויזמרו באלכסון כי "משפט ההפכים אחד". הגיזום ברבים מן הנשירים הוא דווקא באלכסון, ולכן בשביעית יגזמו ישר, וכמו הירושלמי והתוספתא.

י.ב. סיכום

למדנו אפוא כי:

א. קיימת מחלוקת ראשונים ואחרונים אם הזמירה היא דווקא בכרם, אבל גיזום שאר אילנות אינו אסור אלא מדרבנן, או שאחד הכרם ואחד שאר אילנות אסורים בזמירה מן התורה.

ב. גם בכרם ישנן פעולות של הורדת ענפים שאינן זמירה. חלקן אסורות מדרבנן וחלקן מותרות.

ג. הורדת ענפים מחמת עומס ענפים הוא זירוד האסור מדרבנן.

ד. זינוב בגפנים כדי שיתחזק האילן - מותר. ויש אומרים שזאת דווקא אם יש הבדל גם בפעולה.

ה. יש הסוברים שזמירה היא דווקא הקצרה, אבל הורדת ענף שלם אינה זמירה.

ו. טיפול שהוא לאוקומי אילנא אינו נחשב למלאכה ומותר אף בפעולות שהתורה אסרתם.

ז. מלאכה שיש בה לאוקומי ולאברויי כאחת - אסורה.

ח. מלאכות דאורייתא לאוקומי פירא יש להקל רק בעצים שנמסרו לאוצר בית דין, ובמלאכות דרבנן יש להקל אף אם לא נמסרו לאוצר בית דין, אם בנוסף לאוקומי פירא כרוך בזה גם הפסד.

ט. אם נמסרו העצים לאוצר בית דין יש להקל אף במלאכות דאורייתא לאוקומי פירא, ומותר לבית הדין ליטול החזר ההוצאה הכרוכה בכך מן הלקוח.

י. מלאכות דרבנן מותרות לשם מניעת הפסד.

יא. שינוי בפעולת הגיזום גורם שלכל הדעות לא יהיה בכך איסור תורה.

יב. דוגמא לשינויים בגיזום:

1. חיתוך ישר במקום באלכסון.

2. הקצרת זמורה שלא בצמוד לענף.

יג. מסקנות

א. כל פעולה שניתן לעשותה בערב שביעית או שניתן לאחרת למוצאי שביעית, אסור באיסור חמור לעשותה בשביעית. אמנם אם המלאכה מותרת בשביעית, גם אם פשע ולא עשאה בערב שביעית, מותר לעשותה בשביעית.

ב. לכן יש לגזום כל מה שאפשר בערב שביעית, גם אם הדבר קשה מקצועית, וגם אם הוא מצריך הקצאת משאבים וכוח אדם²³. ברם, אם לא גזמו מאיזו סיבה שהיא, ניתן להקל על פי הסעיפים הבאים.

ג. גיזום של חזירים אינו לשם צימות, ואם יש חשש להפסד עקב גזילת מזון או ריבוי מזיקים וכדומה, מותר לגזמם.

ד. גיזום ענפים שבורים הוא גם כן גיזום למניעת גזילת מים ומזון ומותר. אך אם מבצעים אותו כך שגם יגרום לצימוח הרי הוא אסור, ואין לנהוג בו שום היתר אלא אם בלתי אפשרי לוותר עליו.

ה. גיזום למניעת הצללה יש לדחותו עד שתהיה עלווה, ואז אם אינו גורם לצימות, מותר לגזמו כרגיל. ברם, אם הדבר בלתי אפשרי ליישום ואי אפשר לדחותו ומוכרחים לבצעו, יש לנהוג בו כבסעיפים הבאים.

ו. זירוד, והוא גיזום לשם הפחתת מספר הענפים שעל העץ (או שעל ענף אחר), וכן גיזום סניטרי וגיזום חוטרים, שמעורבים בהם אוקומי ואברויי כאחד - כולם אסורים. ועל כן אם אי אפשר לוותר עליהם, יש לחפש בהם דרכי היתר כדלהלן.

ז. יש הסוברים כי גיזום ענף שלם אינו זמירה האסורה מן התורה, ויש להקל כמותם לכל הפחות בשאר אילנות.

ח. במקום שיש צורך בהקצרה יעשו כן באחד השינויים המנויים: או חתך ישר במקום חתך אלכסוני, או חיתוך זמורה שלא בצמוד לענף אלא במרחק מה ממנו.

ט. במקום שהדבר בלתי אפשרי לחלוטין לבצע שינוי, ומניעת הגיזום הוא הפסד גדול ביותר, אולי אפשר להקל יותר על סמך הסוברים שגיזום שאר אילנות מדרבנן, והיתר מלאכות דרבנן במקום הפסד, ואז אפשר לגזום כרגיל (אך זה בניגוד לרמב"ם ולרב קוק).

23. את הגבול בזה יחליט כל מורה הוראה בהתאם למקומו.